

ZBORNIK TEKSTOVA UČESNICA I UČESNIKA PROGRAMA POLITIČKE EDUKACIJE

OBRAZOVANJEM
DO POLITIZACIJE
ROMSKE ZAJEDNICE

OBRAZOVANJEM DO POLITIZACIJE ROMSKE ZAJEDNICE

**ZBORNIK TEKSTOVA UČESNICA I UČESNIKA
RADIONICA POLITIČKE EDUKACIJE**

Forum Roma Srbije, 2016

Impressum

Publikacija:

Obrazovanjem do politizacije romske zajednice

Izdavač

Forum Roma Srbije, Beograd

Urednik

Ivan Radenković

Kourednica

Maja Solar

Lektura, korektura i prevod

Maja Solar

Grafička rešenja i dizajn publikacije

Miloš Anđelović

Publikacija „Obrazovanjem do politizacije romske zajednice” nastala je u sklopu godišnjeg projekta političke edukacije, koji se završio konferencijom održanom u Beogradu 31. oktobra i 1. novembra 2016, u organizaciji Foruma Roma Srbije i uz podršku fondacije Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe.

This publication is Supported by Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe with funds of the German Federal Foreign Office. This publication or parts of it can be used by others for free as long as they provide a proper reference to the original publication. The content of the publication is the sole responsibility of Forum Roma of Serbia and does not necessarily reflect a position of RLS.

Forum
Roma
Srbije

**ROSA
LUXEMBURG
STIFTUNG
SOUTHEAST
EUROPE**

SADRŽAJ

5 • UVODNA REČ

9 • SLADANA MILADINOVIĆ
Stanovanje Roma i Romkinja između osnovnog ljudskog prava i urbane segregacije

16 • JELENA KASUMOVIĆ
Nevidljivi

19 • JASMINA DRMAKU
Uticaj SDI na domaće tržište: slučaj LAFARGE BFC

28 • ROBERT KASUMOVIĆ
Zapošljavanje Roma i Romkinja: projektno pitanje

33 • JELENA SIMOVIĆ I DUŠAN MARINKOVIĆ
Problemi romske zajednice u Nišu: ostvarivanje prava na usluge socijalne zaštite

38 • ANA ŠTRITHORST
Zašto programi romske inkluzije ne poboljšavaju životne uslove Romkinja i Roma? (Prevod sa engleskog: Maja Solar)

44 • BRANISLAV MARKUŠ
Organizovanje radnika: radnički otpor u Srbiji

49 • TAMARA BAKOVIĆ JADŽIĆ
EI NIŠ, svadbe, krštenja i poneki radnik

54 • IVAN RADENKOVIĆ
Ćutanje kapitala je govor rasne i nacionalne mržnje

62 • KRATKE BIOGRAFIJE

UVODNA REČ

Ovaj zbornik tekstova predstavlja rezultat projekta političke edukacije Roma i Romkinja koji *Forum Roma Srbije* realizuje već duži niz godina. Projekat je kontinuirano podržavan od strane fondacije *Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe*. Primarni značaj projekta je u tome što omogućava elementarna znanja iz širokog polja ekonomsko-političke teorije i istorije - što u kontekstu dvodecenijske neformalne edukacije romske zajednice predstavlja apsolutni raritet. Uobičajeni programi koji su namenjeni edukaciji romske zajednice decenijama izbegavaju upliv u polje političkog, jer su prvenstveno orijentisani ka benevolentnom multikultralizmu i promociji kulturnih identiteta. Na političkom opismenjavanju se uopšte nije radilo, niti se to smatralo potrebnim. Štaviše, romski narod je sa institucionalnim osvajanjem kulturne autonomije doveden pred svršen čin. Romska zajednica je dobila „svoje“ političare, oni politički zastupaju svoju zajednicu. To je naizgled vrlo prosta stvar, takozvana azbuka demokratije! A ipak, sve što je tako samorazumljivo u konceptu buržoaske parlamentarne demokratije bilo je predmet argumentovane kritike na ovim radionicama.

Radionice su se tokom cele godine odvijale u tri grada Srbije: u Novom Sadu, Kragujevcu i Nišu. U formi predavanja i diskusija, prenosila su se elementarna znanja i pojmovi iz domena političko-ekonomske i socijalne istorije, uz stalne osvrte na aktuelne društvene procese. Prošlogodišnji program je bio koncentrisan na uvođenje u osnovne političke pojmove (politički spektar, politička levica i desnica, liberalizam i neoliberalizam, fašizam, social-demokratija i demokratski socijalizam itd.). Ove godine, teme su bile više vezane za konkretne organizacijske aspekte politike - od organizacijske strukture i političko-ekonomskih funkcija međunarodnih finansijskih institucija poput MMF-a, preko promišljanja oblika organizovanja kroz sindikate i kooperative do privatizacije stambenog sektora i institucionalne uloge Nacionalnih saveta. Teme o kojima se razgovaralo i učilo su umnogome koristile polaznicima radionica. Poenta politizacije romske zajednice

nalazi se u političkom obrazovanju koje se razgranava u svim pravcima. Raznovrsnost sâmih tema je uticala i na tekstove učesnica i učesnika radionica političke edukacije koji se pojavljuju u ovom zborniku. Ovi mladi ljudi su na radionicama imali prilike da detaljnije upoznaju političko-ekonomsku pozadinu problema o kojima se pričalo, te su i svojim postojećim iskustvima (obogaćenim dodatnim uvidima kroz radionice) dodatno doprineli kroz tekstove koji se pojavljuju u ovom zborniku. Na osnovu radioničarskih tema, učesnice i učesnici projekta su se odlučivali da napišu tekstove. Koncept ovog zbornika u tom smislu prati tematiku radionica, ali svakako i izlazi izvan njenih okvira. Tu su i teme poput „zapošljavanja“ Roma kroz projektno angažovanje (Robert Kasumović); pravne nevidljivosti Roma i Romkinja (Jelena Kasumović); kritike stambene politike i postojećeg koncepta socijalnog stanovanja (Slađana Miladinović); problema u ostvarivanju usluga iz domena socijalne zaštite u Nišu (Jelena Simović i Dušan Marinković); stranih investicija i privatizacije Beočinske fabrike cementa (Jasmina Drmaku). Pored toga, pojavljuje se i tekst Branislava Markuša, bivšeg radnika Jugoremedije iz Zrenjanina koji je na završnoj konferenciji *Forum Roma Srbije* izložio problem organizovanja radnika u Srbiji. Reportaža o Elektronskoj industriji Niš, koja sledi nakon Markuševog teksta, prati nit koja je vezana za sudbinu velikih bivših privrednih centara u Jugoslaviji. Reportažu je napisala predavačica i voditeljica radionica na ovom projektu, Tamara Baković Jadžić. Drugi izlagač i voditelj radionica, Ivan Radenković, je napisao tekst o klasnoj podeli unutar romske zajednice, multikulturalizmu i njegovom kontra-efektu koji vrši na formalne i neformalne oblike obrazovanje. Naposletku, ovaj zbornik uključuje i jedan važan prevod teksta Ane Štrithorst koji govori o razlozima neuspeha procesa inkluzije Roma i Romkinja u kontekstu programa o „zemljama sigurnog porekla“.

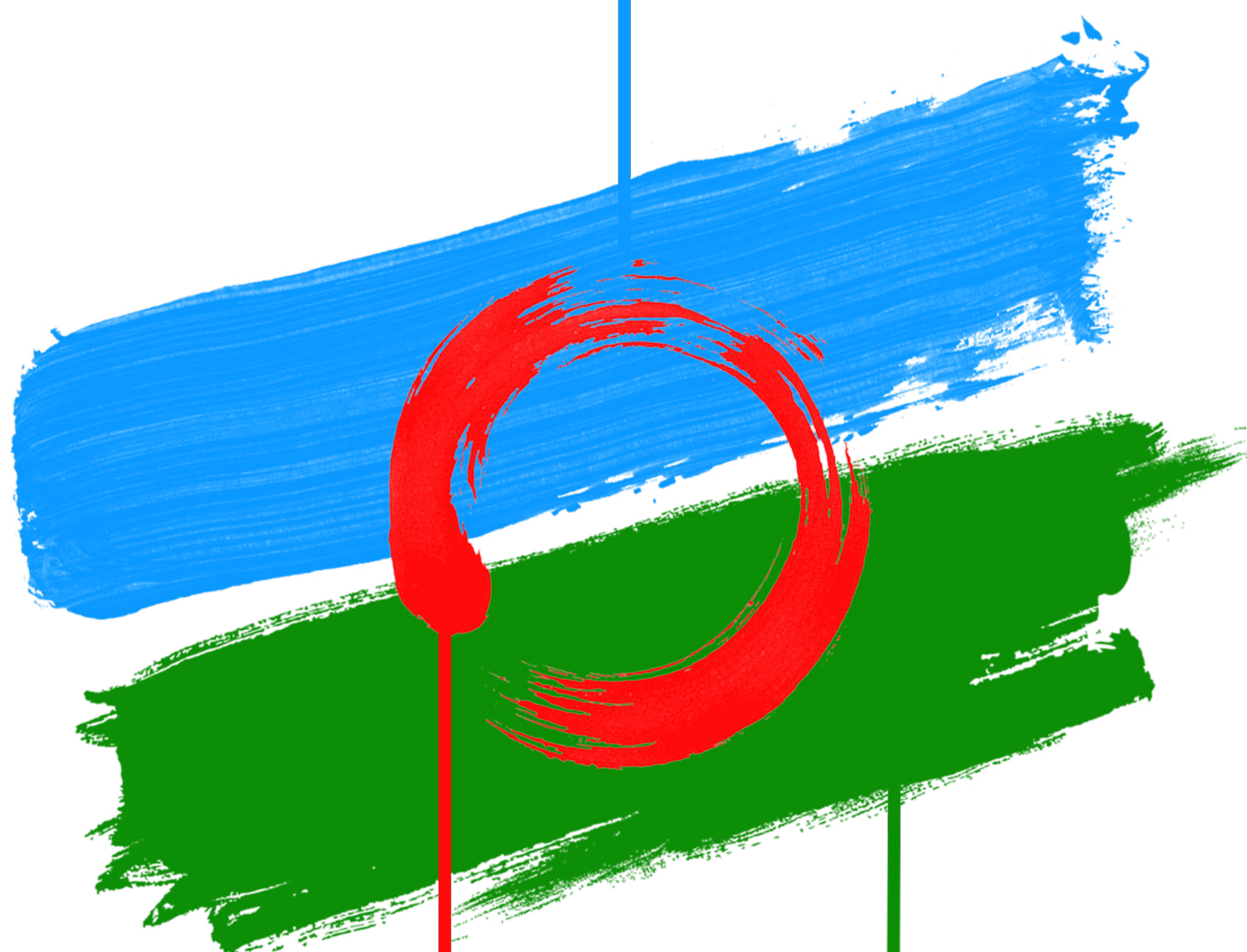
Razvijanje znanja o osnovnim političkim pojmovima i pravcima, razlikama među njima i društvenim efektima koji su rezultat sprovođenja određenih politika, pokazalo se kao neophodno. Ponajpre iz potrebe da se u moru raznih „politika“, na osnovu konkretnih političkih poteza vlasti, iščita šta je u njima progresivno ili retrogradno. Ove radionice su u tom smislu služile kao nenadomestiv orijentir.

S obzirom na to da ovakva znanja ranije nisu bila razvijana na sistematski način unutar romskih zajednica, programom političke edukacije želimo da produbimo postojeće političke procese i kritički razmotrimo

predistoriju aktuelne politike u Srbiji i svetu. Takva vrsta znanja nedostaje regionalnim romskim inicijativama, kako bi se povezale i artikulisale u pravcu potencijalnog romskog pokreta, tj. prešle iz polu-pasivne uloge posmatrača, dežurne žrtve i povremenog uživaoca pomoći, u ulogu relevantnog društvenog aktera koja im i pripada, barem srazmerno brojnosti romske zajednice. Dominantne prakse i politike inkluzije Roma i Romkinja u Evropi propuštaju da adresiraju položaj romske manjine u kontekstima širih društveno ekonomskih tokova. Na taj način se subproleterski položaj romskih zajednica već decenijama tretira odvojeno od aktuelnih politika koje su rezultirale opštim osiromašenjem društva u balkanskim zemljama. Isto tako, njihov subproleterski položaj tretira se odvojeno od kontinuirane kumulativne diskriminacije kojoj su romske zajednice izložene. Posledično, romske zajednice su izopštene iz svih procesa političkog odlučivanja koji se tiču njihovog sopstvenog položaja. Nažalost, neuspesi dosadašnjih politika i programa za inkluziju Roma, osim što suštinski nisu u stanju da na duge staze poboljšaju životne uslove romskih zajednica, sa druge strane hrane narastajuće rasističke sentimente u društvu, potvrđujući uvreženu predrasudu da se „Romi nikada neće integrisati bez obzira na okolnosti“. Baš iz tog razloga, pitanje političke edukacije, ali i aktivne participacije zajednica u procesima političkog odlučivanja, su od najveće važnosti kako za romsku zajednicu, tako i za izgradnju progresivnih društvenih pokreta. Postoji i potreba da se romski narod u Srbiji u većoj meri poveže sa svetskim tokovima organizovanja manjinskih zajednica u borbi za poboljšanje kako sopstvenog položaja, tako i šireg društva u okviru kojeg živi i radi.

Pitanje marginalizacije i diskriminacije Roma i Romkinja mora postati sastavni deo širih društvenih borbi unutar progresivnih levih pokreta, a romski pokret mora učestvovati u njihovoj izgradnji od samog početka.

Decembar 2016.

SLAĐANA MILADINOVIĆ

Stanovanje Roma i Romkinja između osnovnog ljudskog prava i urbane segregacije

Početak 21. veka je širom otvorio vrata evropske političke pozornice za pitanje Roma. Vlade evropskih država su Prvom dekadom Roma (2005-2015) ozvaničile svoju posvećenost rešavanju ključnih problema romske zajednice u težnji da se na taj način prevaziđe nezamisliv i neprihvatljiv jaz u svim sferama života, a pre svega u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, stanovanja i zdravstva.

I dok je na evropskom tlu u toku prekomponovanje odnosa moći velikih, na našem tlu je plamen nacionalizma razbuktanog devedesetih godina prošlog veka konstantno guran pod tepih Deklaracije o ljudskim pravima, lepo upakovanog multikulturalizma i demagoški skrojene demokratije. A pošto kapitalistički sistem nije u stanju da reši društveni problem nacionalizma, jer ga suštinski stvara, bilo je pitanje trenutka kada će stvarne, a kako se pokazalo i nepremostive razlike izbiti na površinu u vidu migrantskih kriza, talasa povratništva i prisilnih deportacija.

U takvoj društveno osiromašenoj klimi počinju da se množe stereotipi, pogotovu stereotipna slika o „bezbržnim” Romima koji igraju i pevaju u blatu romske mahale. Ova slika mnogima upada u oči te utiče na stvaranje negativnog odnosa prema romskoj zajednici, što dodatno utiče na to da romske porodice masovno napuštaju zemlju. Romske porodice koje su napustile Srbiju u potrazi za šansom da se prehrane i prežive često ni u inostranstvu nisu naišle na dobar prijem. One često bivaju deportovane u sred noći, čekajući svoju ponovnu šansu da se „integrišu” u sistem programiran tako da iz sebe istisne sve one koji se ne

uklapaju u obrasce klasne distribucije društvene moći rezervisane za bogatu manjinu.

Kako bi se, ipak, pokazala izvesna „volja države” da se bavi problemima Roma, pribegava se politički korektnom diskursu, jer on predstavlja mehanizam kojim se izbegavaju i zaobilaze stvarni društveni problemi. Pri tome se u prvi plan stavlja kulturna autonomija i pripadnost etnicitetu.

Od bezlične mase obespravljenih, prostorno i socijalno segregiranih, strgnutih na margine društva, romsku zajednicu u Srbiji jedino odvaja njihovo ustavno pravo da se deklarišu kao Romi i da kao pripadnici deklarativno manjinske zajednice u Srbiji trpe posledice svog „povlašćenog” položaja u odnosu na većinsko stanovništvo.

Postavlja se pitanje gde se na relaciji između garantovanih ljudskih prava (prava na život, na zdravstvenu zaštitu, na obrazovanje itd.) i stvarnosti koju svi delimo izgubilo ljudsko dostojanstvo, odnosno mogućnost da se živi život u uslovima dostojnim čoveka.

Stanovanje kao osnovno ljudsko pravo

Konvencija Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima ističe stanovanje kao jedno od osnovnih ljudskih prava. Međutim, na koji način i po koju cenu se ova osnovna ljudska potreba može „zadovoljiti” govore primeri o stanovanju većine romskih porodica u Srbiji. Nije slučajno to što su se romska naselja u prošlosti formirala uglavnom na perifernim područjima, na jeftinom i nepoželjnom zemljištu. Vremenom su se romske porodice, sledeći opšte tokove urbanizacije, kretale ka velikim gradskim jezgrima gde su se uslovi za život pokazali strašnim - od kartonskih naselja, života ispod nadvožnjaka u improvizovanim objektima bez elementarnih uslova za život do državno organizovane prostorne segregacije po gradskim periferijama. To čini svakodnevnicu romskog naroda i ona se svodi na snalaženje i umetnost preživljavanja.

Apstrakna ideja o pravu na stanovanje ne uzima u obzir društveni kontekst i kao takva ostaje samo trag na papiru. Hvalospevno se upire prst u posledice a da se ne dotiče ni prepoznavanje uzroka problema! Umesto preuzimanja društvene odgovornosti dolazimo u situaciju gde se neadekvatni uslovi stanovanja smatraju specifičnim načinom života Roma i samim tim direktno vezuju za specifičnosti datog etniciteta. Tako dolazimo i do toga da se dominantni oblici života romskog naroda smatraju izborom sâmh pripadnika romskog naroda.

Ako se problem stanovanja posmatra na ovaj način, vešto se izbegava spominjanje veoma važnog činioca – mehanizma reprodukovanja društveno deprivilegovanog položaja romskog naroda.

Čak i onda kada se traže rešenja za problem neadekvatnog stanovanja Roma, najčešće iz gradskih jezgara gde ona „bodu” oči i ruže „lepotu” grada, povlače se krajnje radikalne mere „prebacivanja” u udaljena, periferna područja. Na uštrb lica koja često nemaju ni pravno regulisan status niti prijavljeno mesto stanovanja, država sprovodi mere koje bi trebale da imaju humani karakter. Međutim, obespravljen i segregiran romski narod je poput stvari nad kojim država i njene institucije vrše sistemsku dominaciju. Država patronizuje, premešta, razmešta, nadzire, kontroliše i ograničava romski narod.

Statistički posmatrano, danas su najveći problemi koji su vezani za rešavanje pitanja stanovanja romskih porodica povezani sa njihovim životom u slamovima – nehigijenskim naseljima (43,5%), što su ta naselja najčešće nelegalizovana (72%) i što u njima ne postoje elementarni uslovi za život.¹

¹ <http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/iskljucenost/Selekcija%20i%20karakteristike%20ciljnih%20grupa....pdf>

Urbana segregacija

U periodu socijalizma je pravo na stan bilo zagantovano Ustavom. Iako je i tada bilo problema sa stanovanjem (duge liste čekanja itd.), bilo je daleko pristupačnije ostvariti pravo na krov nad glavom. Danas stanovanje predstavlja nedostupnu stvar za većinu ljudi u Srbiji, jer se ostvaruje na tržištu, što znači da je neophodno raspolagati velikim kapitalom kako bi se obezbedio krov nad glavom.

U domenu stambene i urbane politike, Piter Markuze (Peter Marcuse) razlikuje dva tipa državne intervencije.² Sa jedne strane, *model države blagostanja* - u kome je korišćenje stambenih programa smatrano normalnom potrebom namenjenoj svima bez razlika. Sa druge strane je dominantni *represivno-neoliberalni model*. On dovodi do erozije društva, jer nameće shvatanje da su korisnici socijalnog stanovanja, ili nekih drugih socijalnih programa podrške, isključivo deo neke posebne društvene grupe, posebne po svom ekonomskom, socijalnom i/ili etničkom obeležju sa kojim se najčešće većinski deo stanovništva ne identifikuje. Tako se podstiče još dublje raslojavanje i prostorna koncentracija određene grupe na istoj, najčešće izolovanoj teritoriji. Prostorna segregacija, uslovno rečeno, reflektuje se i na oblast društvenih odnosa i socijalne isključenosti.

Sada kada je uloga države preusmerena na zadovoljavanje zahteva privatnog kapitala, odsustvo ekonomskog (stalni dohodak, zaposlenje) i socijalnog kapitala (nedostatak ili neadekvatno obrazovanje, odsustvo određenih društvenih odnosa) - koje je odlika većeg dela romskog stanovništva - govori o tome da je ovo pitanje za veliki deo romske populacije nemoguće rešiti u datim tržišnim uslovima. Usled urušene stambene politike, gde država komodifikacijom osnovnih ljudskih potreba teži da se oslobodi funkcije pružanja socijalnih usluga, romska populacija, ili bar njen veći deo, biva gurnuta u stanje socijalne isključenosti karakteristično za represivni neoliberalni model.

² http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/sociologija/XLII_3/d005/html_ser_lat

Socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima – „podrška za dostojanstven život“

Na problem široke nedostupnosti stanovanja, Ministarstvo rada i socijalne politike Republike Srbije je 2003. godine³ počelo odgovarati programom razvijanja novih usluga socijalne zaštite - socijalnog stanovanja u zaštićenim uslovima. Kako bi se stvorili uslovi za socijalnu integraciju ugroženih grupa, država počinje polako da uvodi socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima kao način za zbrinjavanje najugroženijih porodica na lokalnom nivou. Kao osnovni kriterijum za dobijanje prava na korišćenje usluga socijalnog stanovanja navodi se rizik od socijalne isključenosti i siromaštvo. U Zakonu o socijalnom stanovanju se navode kriterijumi za procenu ovih rizika: stambeni status, visina primanja, zdravstveno stanje, invalidnost, broj članova domaćinstva i imovinsko stanje.

Prema podacima *Housing centra* (Centra za unapređenje stanovanja socijalno ugroženih grupa), do oktobra 2016. godine u Republici Srbiji je izgrađeno 1.274 stambene jedinice u 43 opštine u kojima je smešteno 3.402 lica. Od ukupnog broja korisnika usluga stambene podrške, 521 lice (odnosno 129 porodica) su pripadnici romske nacionalne manjine, što čini 32, 69% na nivou 16 obuhvaćenih opština.⁴

Iako se iz navedenog vidi da romska populacija procentualno zauzima skoro trećinu od ukupnog broja korisnika ovog servisa usluga u 16 opština, postavlja se pitanje kako je moguće da čak u 27 preostalih

³ Projekat „Socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima” realizuje Ministarstvo rada i socijalne politike uz finansijsku podršku švajcarske agencije za razvoj i saradnju. Cilj je smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti izbeglih i raseljenih lica, koja su na osnovu strateških dokumenata i istraživanja definisana kao grupa sa najvećim rizikom od siromaštva i društvene isključenosti. U okviru projekta je razvijena nova usluga u oblasti socijalne zaštite – socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima, koja podrazumeva izgradnju obekata kojima upravljaju lokalne samouprave i druge usluge socijalnog karaktera, u skladu sa potrebama i kategorijom rizika. Korisnici ovog servisa podrške mogu biti izbegla i raseljena lica, kao i lokalno stanovništvo koje se nalazi na evidenciji Centara za socijalni rad širom Srbije.

⁴ http://www.housingcenter.org.rs/download/Vodic_HAUSING-CENTAR.pdf

opština obuhvaćenih projektom nijedna romska porodica nije prepoznata kao nosilac rizika?

Ako uzemo u obzir da je odluka o sticanju prava na ovu uslugu iz oblasti socijalne zaštite bila u direktnoj nadležnosti lokalnih samouprava na osnovu evidencija Centara za socijalni rad i procenjenog rizika, stiće se utisak da romska populacija generalno nema odgovarajuću sistemsku podršku kada je u pitanju ostvarivanje prava na postojeće servise podrške - ili da je bar ta podrška ograničena i uslovljena. Samim tim, ako se zakon ne primenjuje jednako na sve, nije li uticaj na smanjivanje socijalne isključenosti samo prividan i vrlo diskutabilan kada su postavljeni kriterijumi u pitanju?

Pri tome, ovako shvaćen koncept socijalne isključenosti implicira socijalnu isključenost kao individualnu karakteristiku pojedinaca, porodica ili grupa, a ne kao posledicu realnih društvenih procesa i konstruisanih društvenih odnosa. Naime, to je ona grupa ljudi koja nije u stanju da pod određenim tržišnim uslovima zadovolji stambene potrebe. Uloga države u rešavanju stambenih pitanja se dalje minimizira i stavlja u okvir proizvoljnog delovanja bez obzira na program socijalnog stanovanja.

Zaključak

Na početku Druge dekade inkluzije Roma, kada se svode računi učinjenog i neučinjenog, opšta slika o životu romske populacije nije odmakla daleko od zida podignutog oko romskog naselja. Briga društva za svoje ugrožene članove i nakon isteka prvih deset godina borbe za ljudska prava se svodi na političku volju i besadržajnu promociju tolerancije. Zajedništvo socijalno isključenih je oslabljeno potenciranjem verske, nacionalne, etničke ili kulturne različitosti. Ovakvim shvatanjem se težište problema rastuće nejednakosti u društvu izmešta u sferu kul-

ture, u kojoj pak društvene nejednakosti gube svoju političku oštricu. Tako se stanovanje romskog naroda samo deklarativno prepoznaje kao problem, dok za državu to zapravo i nije problem - pošto se problem uvek može skloniti i premestiti negde drugde.

JELENA KASUMOVIĆ

Nevidljivi

Ko su ti Romi, odakle su došli i zašto se ne vrate tamo gde im je mesto? Ovo su pitanja koja romsku zajednicu prate uvek i svugde. Bez ikakve njihove krivice, odbačeni su gde god se nalazili. Kroz istoriju su bili izloženi brojnim progonstvima i odbacivanjima bez nekog jasnog razloga, kako od strane društva tako i u pravnom sistemu. U državnim zakonima Romi su gotovo uvek bili drugačije pravno tretirani. Da li možda zbog pokazivanja nadmoći ili straha ili možda čistog rasizma i ksenofobije - zakoni su uvek bili neprijateljski nastrojeni prema Romima. Kao odraz stava vladajuće elite, takozvana distributivna pravda, odnosno kreacija onih koji vladaju, je Rome sistematski i sistemski isključivala. Sa osvrtom na istoriju naših prostora stiče se utisak da su pravna sredstva vladajućoj eliti služila kao instrumenti za pritajeno progonstvo romskog naroda, kao i za onemogućavanje opstanka njihovog identiteta.

Još je uredbama austrijske države u vreme Marije Terezije i Josifa II naređeno oduzimanje romske dece od roditelja i njihovo smeštanje u hrišćanske porodice. Ograničena je sloboda kretanja, zabranjena je upotreba romskog jezika. Kasnije su Romi u Kneževini Srbiji bili podvrgnuti posebnom poreskom sistemu, jer nisu smatrani ravnopravnim sa srpskim narodom, te stoga uopšte nisu bili obuhvaćeni popisom stanovništva. Suvišno je govoriti o tretmanu romskog naroda tokom Drugog svetskog rata... U bivšoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji nisu imali status manjine, a u vreme Miloševića im je bilo uskraćeno pravo na upotrebu službenog jezika.¹

Čini se da je ovakav trend nastavljen i danas, u vreme kada diktatori svetskih politika insistiraju na vladavini prava i jednakosti.

¹ <http://pescanik.net/kratka-istorija-diskriminacije-roma/>

Kroz ironičnu proklamaciju slobode, demokratije i ostalih principa na kojima „počiva“ Evropska unija, isključivi zakoni prema Romima su samo prikriveni i zamagljeni.

Srbija se kao i uvek trudi da prati vodeće evropske države, pa i ona sâma donosi zakone i propise koji su diskriminatorni i isključivi prema Romima. Moguće je da je pravna nevidljivost samo jedan od instrumenata vladajuće klase kojim se nastavlja pritajena diskriminacija i isključivanje Roma iz sistema.

Pravno nevidljiva lica nemaju priznato ime, nemaju identitet. Identitet omogućava pojedincu da postoji kao određena osoba. Omogućava pojedincu da se oseća kao osoba različita od drugih, a da, što je najvažnije, zbog toga ne trpi posledice. Pojedinaac koji ne poseduje identitet nije uočljiv u društvenom, a takođe ni u pravnom smislu. Ne može da ostvari svoje pravo na identitet, ne poseduje lične dokumente, potpuno je nevidljiv. Sve dok se ne upišu u matičnu knjigu rođenih nemaju pristup pravima koja su zagarantovana svakom pojedincu, jer sâmo njihovo postojanje nije priznato pred zakonom. Ne uživaju zaštitu države. Prema Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima svako lice ima pravo da mu se prizna pravni subjektivitet, na svakom mestu. Istraživanja brojnih nevladinih organizacija u Srbiji, među kojima su Praxis i Centar za prava manjina, pokazuju da je određen broj, uglavnom socijalno ugroženih Roma, pravno nevidljiv.

Diskriminatorni propisi o upisu u matične knjige, naknadnom upisu i dobijanju ličnog imena onemogućavaju i sticanje državljanstva. Shodno činjenici da se državljanstvom definiše osnovna pravna veza koja postoji između države i njenih državljana, logično je da je ovim licima onemogućeno da ovu pravnu vezu ostvare, te samim tim trpe brojne posledice. Postavlja se pitanje da li je država, nezainteresovana za rešavanje ovog problema, možda htela da se ograniči u uspostavljanju ove veze sa romskim narodom. Da li Srbija teži ka onom vremenu kada Romi zakonski nisu bili tretirani kao ravnopravni sa srpskim stanovništvom, kao što je to bio slučaj u Kneževini Srbiji ili je možda ovo samo jedan od

načina za ograđivanje države od rešavanja brojnih problema koji romski narod muče?

Drugi aspekt pravno nevidljivih lica odnosi se na njihovo ekonomsko isključivanje. S obzirom na to da se nalaze van sistema, nemaju pravo na socijalnu zaštitu, obrazovanje, zapošljavanje. Bez mogućnosti da rade je ugrožena njihova fizička egzistencija, a o ovom aspektu ljudskog dostojanstva je suvišno govoriti. Ovakva situacija povlači za sobom brojne posledice. Prinuđeni su da rade najmanje plaćene, čak i nelegalne poslove zbog kojih dolaze u sukob sa zakonom, što samo dodatno povećava njihovo nepoverenje u sistem. Većina ljudi izlaz nalazi u odlasku iz zemlje i potrazi za zaštitom od strane drugih zemalja Evropske unije, međutim i u ovom slučaju trpe mnoga ograničenja i odmazde.

Zbog svoje nemogućnosti da učestvuju u tržišnom utrkivanju, kao žrtve kapitalizma Romi ostaju na rubu društva, tretirani i dalje kao državni teret.

Države nastavljaju sa donošenjem diskriminatornih zakona koji direktno pogađaju Rome. Bez imalo savesti najavljaju propise koji će doprineti stabilnosti države. Kroz brojna prinudna iseljenja romskih naselja, najave prinudnog rada za korisnike socijalne pomoći, ukidanje dečijeg dodatka za decu koja ne idu u školu, ukidanje socijalne pomoći takozvanim lažnim azilantima - država nastavlja represiju prema romskoj zajednici.

Ostaje da se nadamo da će umesto Heraklitovog zaključka da *ime Pravde ljudi ne bi poznavali kad ne bi bilo nepravde* ipak nadvladati Volzerov civilni republikanizam koji kaže da *samo različiti rezultati za različite ljude, u različitim sferama tvore pravedno društvo*.

JASMINA DRMAKU

Uticaj SDI na domaće tržište: slučaj *LAFARGE BFC*

Strane direktne investicije (SDI) predstavljaju kretanje kapitala kroz njegove cikluse reprodukcije između zemalja i njihovih nacionalnih granica. Pored ekonomskog dejstva stranog kapitala, strane investicije potencijalno nose sa sobom i različite socijalne, političke i tehnološke uticaje. Prisustvo i intenzitet određenih efekata stranih investicija zavisi od vrste stranih ulaganja, kao i otvorenosti država uvoznica kapitala za prijem inostranog kapitala. Prema dominantnoj ekonomskoj politici i teoriji, strane direktne investicije su od ključnog značaja u savremenom globalizovanom kapitalizmu, a posebno kada se radi o zemljama u razvoju (poput Srbije) koje karakteriše hroničan nedostatak investicionog kapitala neophodnog za finansiranje razvojnih projekata. Finansiranje kapitalnih investicija, transfer novih tehnologija, potencijalni pozitivni efekti na platni i trgovinski bilans, fiskalni efekti i potencijalno povećanje u prikupljanju sredstava putem direktnih i indirektnih poreza – sve su to kontroverzne tačke oko kojih postoji više neslaganja nego slaganja. Iako se preko stranih direktnih investicija promoviše stabilnost, razvoj i razmena znanja, one često negiraju ove vrednosti.

Prednosti i nedostaci stranih direktnih investicija

Ono što se najčešće naglašava u literaturi o SDI jeste mogućnost transfera tehnologije i organizacionih znanja u druge zemlje. Ova uloga je još važnija u okruženju gde je uspostavljanje institucija još u ranoj

fazi razvoja. SDI mogu generisati nova znanja u zemlji uvoznici kapitala putem priliva kapitala i tehnologije, a delom i putem njihovog efekta na transformisanje načina rada institucija koje regulišu organizaciju poslovanja. Međutim, ulazak stranih firmi često rezultira u destrukciji veza unutar i između postojećih domaćih preduzeća.

Nosioci stranih investicija su po pravilu monopolska preduzeća. U monopolskom kapitalizmu konkurencija između velikih i malih je pod kontrolom velikih, zato se i govori o imperfektnom tržištu kod nekih kejnzijanskih ekonomista. Monopolska konkurencija je konkurencija putem tržišnog regulisanja velikih jedinica (koja itekako utiču na cene i u stanju su da kontrolišu i planiraju profite). U sferi politike, monopoli su u stanju da utiču i na političke odluke, te imaju i institucionalno važnu ulogu (isključivo negativnu jer dovode do rastvaranja pravnog sistema zemlje). SDI u Srbiji direktno eliminišu domaće dobavljače, jer koriste vlastitu mrežu dobavljača iz drugih zemalja. Oni koriste mehanizme transfernih cena kako bi izneli profite iz zemlje; često izbegavaju plaćanje poreza manipulišući svojim bilansima; ulažu u državni dug kako bi imali sigurne profite po osnovu kamata, itd. I to nije samo slučaj Srbije, već važi za skoro sve periferne ekonomije.

Najveći udeo SDI u Srbiji je radno intenzivnog tipa, tj. radi se o investicijama koje nisu tehnološki intenzivne. Država podstiče takve investicije jer one zapošljavaju veći broj radnika od tehnološki intenzivnih investicija. Ali, plate ovih radnika su minimalne, a uslovi za rad su teški. Zato je ovaj tip investiranja i privlačan strancima. U svemu ovome država je učestvovala sa bezrezervnom podrškom: država obezbeđuje programe treninga domaće radne snage; osniva udruženja pojedinih tipova dobavljača (npr. *Fiat Supplier Park*); daje subvencije stranim investitorima, itd.

Ukoliko TNK (transnacionalne kompanije) ulaze na tržišta na kojima egzistiraju tehnološki i finansijski slaba lokalna preduzeća (kao što jeste slučaj u Srbiji) i na kojima postoje mogućnosti za diferenciranje proizvoda i ostvarivanje efekata ekonomije obima, velika je mo-

gućnost stvaranja TNK monopola i ograničavanja domaćih firmi na pojedine tržišne niše. To može voditi stvaranju dvojne privredne strukture gde se velike TNK nalaze naspram malog lokalnog preduzetništva, čime se značajno smanjuje otpornost domaće privrede na tržišne cikluse i promene strategija TNK. Ukoliko, međutim, ekonomske vlasti u zemlji vode politiku koja podrazumeva efikasno antimonopolsko zakonodavstvo i ukoliko imaju strateški pristup prema SDI koji podrazumeva njihovo sektorsko targetiranje i ograničavanje njihovog ulaska u pojedine sektore, tada je moguće očekivati da prisustvo TNK na domaćem tržištu ima manje razorne efekte na domaće firme. U Srbiji, nažalost, dominiraju negativni aspekti stranih investicija i država sa time očigledno nema problem.

Strane direktne investicije u Srbiji

Investitori su najviše zainteresovani za ulaganja u oblastima energetike, mobilne telefonije kao i u sektorima infrastrukture i bankarstva. Primarni sektor (naročito gas i nafta) je, nakon dvodecenijskog velikog zaostajanja, počeo privlačiti sve više stranih investitora, a procena je da će se ovaj trend održati (pre svega zbog velike tražnje za naftom i gasom koju generiše Kina svojim kontinuirano visokim privrednim rastom). To svakako neće ugroziti primat ulaganja u sektor usluga, naročito u oblasti finansija, telekomunikacija i ulaganja u nekretnine, čija se neprekidna konjunktura predviđa i za naredni period.

Pre Prvog svetskog rata je najviše kapitala bilo plasirano u rudarstvo, naftu i poljoprivredu, a 2000. godine u prerađivačku industriju najvišeg stepena obrade i tehnološkog razvoja (tzv. tehnološki intenzivnu proizvodnju) i usluge. U poslednje četiri godine struktura stranih direktnih investicija se značajno promenila, jer je donet program reindustrijalizacije koji podrazumeva nove grane industrije - automobilsku, elektronsku i industriju visoke tehnologije - ali su tu i tradiciona-

lne grane industrije kao što su prerađivačko-prehrambena i metalska industrija.

Priliv SDI u Srbiju je smanjen sa 3462 miliona dolara u 2007. godini, na 2995 miliona dolara u 2008. godini i 1920 miliona u 2009. godini. 2009. godina predstavlja i godišnji prosek priliva SDI u narednom periodu (2009-2015). Srbija je, malo sporijom stopom smanjivanja, povećala svoj udeo u svetskom prilivu sa 0,16% u 2007. godini na 0,169% u 2008. godini i 0,172% u 2009. godini. Prosečno učešće SDI u ukupnim kapitalnim investicijama, u periodu od 2002-2009 godine iznosilo je 34,7%.¹ Priliv SDI u Srbiju je dominantno bio motivisan kupovinom lokalnih monopola ili oligopola u oblastima finansija, proizvodnje cementa, cigareta, energenata, trgovine na malo i sl.

Država, republički, pokrajinski i lokalni nivoi vlasti su se od 2010. godine fokusirali na privlačenje investicija u prerađivačku industriju. Razlog tome su katastrofalne posledice privatizacije po radnike, odnosno nemogućnost rešavanja problema ogromne nezaposlenosti u privredi, pogotovu u prethodnih 20 godina. Međutim, dominantna filozofija srpske makroekonomije i politike - da su potrošnja i krediti pokretači budućeg blagostanja, a ne proizvodnja i izvoz – i dalje ostavlja teške posledice po srpsku ekonomiju.

Beočin, Beočinska fabrika cementa i Lafarge

Beočin se prvi put dovodi u vezu sa cementom 1839. godine prilikom izgradnje “Lančanog mosta” preko Dunava, između tadašnjih Pešte i Budima. Te godine je građevinski inženjer Adam Klark, inače konstruktor tog mosta, došao u ove krajeve u potrazi za rudom lapora, koja predstavlja osnovnu komponentu u proizvodnji cementa. Lapor je pronađen u velikim količinama na severnim obroncima Fruške gore, na mestu gde se sada nalazi Beočin, odakle su ga brodovima prevozili do

¹ Izvor: CLDS, Beograd, Izveštaj 2007.

gradilišta mosta gde je pravljen cement. Eksploatacija rude lapora je dovela i do veće koncentracije stanovništva i stvaranja prvih radničkih naselja. Tako je nastalo radničko naselje Beočin čija je sudbina nužno isprepletena sa proizvodnjom cementa.

Nakon Drugog svetskog rata Beočin prerasta u gradić koji progresivno raste usled rastuće ponude zaposlenja u industriji cementa. Međutim, sa raspadom socijalističke Jugoslavije ovaj radnički i industrijski gradić je postao utočište osiromašene radničke klase. U tom kontekstu se odvijala i mučna epizoda privatizacije beočinskih cementara.

Grupa Lafarge je preuzela beočinske cementare 31. marta 2002. To je bila jedna od prvih velikih privatizacija u Srbiji. Pažnja je odmah usmerena na zaštitu životne sredine, pa je prva investicija bila izgradnja vrećastog filtera.² Zatim su 2004. ugašene obe peći na mokri postupak,³ zbog zastarele i prljave tehnologije. Rekonstruisana je priprema sirovi-
na i peć za proizvodnju klinkera⁴, tako da je sadašnji kapacitet peći 4000 tona klinkera na dan. Paralelno sa povećanjem efikasnosti svih postrojenja, uložena su značajna materijalna sredstva kako bi se povećala energetska efikasnost fabrike i omogućilo korišćenje alternativnih goriva kao energenata.

² Vrećasti filter pripada klasi odvajачa koji se danas najviše upotrebljava za izdvajanje prašine u svim vrstama tehnoloških procesa rudarske, metalurške, cementne, farmaceutske, drvne, papirne, azbestne industrije, u termoenergetskim postrojenjima i dr. Koristi se kada je neophodna visoka efikasnost prečišćavanja, zbog odstranjivanja čestica čija veličina ide od submikronskih, pa do nekoliko stotina mikrona u prečniku, sa efikasnošću od 99, 99%. Uobičajeni opseg temperatura pri kojima se vrećasti filter koristi je do 260°C i za uobičajene vrednosti pada pritiska 1200 ÷ 5000 P .

³ Cementna kaša suši i kalcinira unutar peći (konvencionalni mokri postupak); ili u sušilu za cementnu kašu prije postupka u predgrijaču/predkalcinatoru (savremeni mokri postupak)

⁴ Klinker je materijal čijim se finim mlevenjem dobija cement. Dobija se zagrevanjem u rotacionim pećima na 1450° S, smeše krečnjaka, gline, boksita, gvozdene rude i kvarca. Klinker protland cementa sastoji se od četiri faze: alita, belita, aluminata i ferita koje u dodiru sa vodom kristališu formirajući trodimenzionalnu alumosilikatnu mrežu koja daje čvrstinu cementu nakon očvršćavanja.

Problem privatizacije

Pojavili su se problemi oko privatizacije. Rukovodstvo cementare je bilo zauzelo čvrst stav da se čeka novi Zakon o privatizaciji i zatim raspiše novi tender, dok se sa tadašnjim eventualnim kupcem *Lafarge*-om razgovori mogu nastaviti samo ukoliko se prijave na novi konkurs. Potpredsednik *Lafarge*-a Iv De Klerk je rekao da neće učestvovati na tenderu, jer su njihovi ugovori sa tadašnjom i prethodnim vladama validni. Naime, tadašnja republička vlada je raspisala tender, nakon koga su u užu izbor ušle britanska i francuska kompanija. Iako su Britanci u tom trenutku ponudili bolje uslove, zbog pritiska Vlade i resornog ministra Bogoljuba Karića, izabran je *Lafarge*.

Tokom pregovora koji su se odvijali 1998. godine između Beočinske fabrike cementa (BFC), Vlade Srbije i *Lafarge*-a nije potpisan nijedan zvanično obavezujući dokument, te je *Lafarge* spustio cenu svoje ponude za 220 miliona dinara.

“U martu 1999. je zbog političkih razloga došlo do suspendovanja ovih pregovora. Mi smo pregovore posle nastavili i uspeali smo sve da završimo u toku ove godine, tako da može da sledi implementacija dogovorenog” - rekao je predsednik tadašnjeg upravnog odbora BFC.⁵

Tokom 2001. godine se konačno stiglo do stava da fabrika čeka novi Zakon o privatizaciji i da, ukoliko su zainteresovani, Francuzi mogu da se pojave na novom tenderu. *Lafarge* tada odlučuje da se pregovori nastavljaju.

Dve osnovne neusaglašene tačke ticale su se statusa zaposlenih i zarada. Prema rečima De Klerka, *Lafarge* je tada garantovao da otpuštanja radnika neće biti, da će plate biti povećane za 10%, kao i da će biti realizovan program izgradnje stanova. Francuzi su planirali da se oslobode viška radne snage formiranjem specijalizovanih preduzeća koja bi bila u vezi s BFC, ali bi zadržali relativnu autonomiju na tržištu. Međutim, ova ponuda fabriци nije odgovarala, jer bi teško bilo uskladiti

⁵ Izvor: <http://www.b92.net/info/vesti>

relativno visoke plate zaposlenih u tim preduzećima s konkurencijom koja bi posao mogla obaviti znatno jeftinije.

Međutim, ako uzmemo u obzir da je privatizacija izvršena bukvalno preko noći i da su se svi uslovi koji ni po čemu nisu odgovarali radnicima i radnicama BFC-a na kraju prihvatili, broj zaposlenih se čak više od 10 puta smanjio dolaskom Francuza na čelo ove cementare.

Fabrika cementa koja ima dugu tradiciju već 177 godina, od jula 2015. godine posluje kao deo "Lafarge Holcim Grupe", svetskog lidera u oblasti proizvodnje građevinskih materijala. Kako rukovodioci ove kompanije navode - beočinska fabrika predstavlja uspešan primer privatizacije u Srbiji. Direktno zapošljava čak 250 radnika! Zaista suludo zvuči ovakav koncept uspeha, pogotovu ako uzmemo u obzir da je pre privatizacije beočinska cementara zapošljavala preko 3000 radnika i radnica! Računica je više nego jasna.

Bitan podatak je i taj da prosečna zarada u *Lafarge*-u iznosi oko 70.000 dinara, što svakako nije mali iznos, ali na ukupno 250 radnika. Od te cifre 200 radnih mesta ide na menadžere i pravnike, dok preostalih 50 ide na radnike, čuvare i spremačice koji zapravo ruše prosek. Ključno pitanje koje se postavlja jeste kolika je zapravo visina zarade jednog menadžera u *Lafarge*-u, a koliko obične spremačice? Računicu nije teško izvesti.

Podaci o proizvodnji cementa ukazuju na drastično smanjenje. No, pošto je *Lafarge* kupovinom cementare kupio i ogromnu površinu za male pare, od relativno nedavno se poslovanje cementare orijentiše i na unosan posao skladištenja medicinskog otpada. Odlaganje medicinskog otpada čitavog Kliničkog centra Vojvodine je u direktnoj korelaciji sa povećanim brojem obolelih od kancera pluća i astme na teritoriji opštine Beočin. Takođe, *Lafarge* skladišti otpadne gume i obezbeđuje njihov tretman (paljenjem), jer je za taj posao dobio dozvolu od Republike Srbije. Tako je *Lafarge* od proizvođača cementa dospeo i do ekološki nesavesnog rentijera.

Beočinska fabrika cementa *Lafarge* je prodala i parcelu na kojoj se nalazi jedno od najlepših fruškogorskih jezera, Bešenovačko jezero,

poznatije kao jezero *Beli kamen*. U skladu sa zakonima ove zemlje, voda kao resurs ne može biti privatno vlasništvo, već to može biti samo parcela na kojoj se voda nalazi. Iako sâma voda ne može biti predmet privatizacije već to može biti zemljište, privatnik koji ogradi svoju parcelu i drugima zabrani pristup jezeru koje nije njegovo vlasništvo ne krši zakon. Gorka činjenica kapitalističkog zakona jeste da on ostaje zakon iako je u sebi kontradiktoran.

Zaključak

Na pitanje zašto preduzeća investiraju u inostranstvu (u nerazvijenim zemljama) i zašto se radije opredeljuju za SDI nego za izvoz može biti odgovoreno: zato što su tamo troškovi radne snage mali. Srbija je najbolji primer toga. Zemlje poput Srbije se opredeljuju za *uvoz kapitala*, jer je kroz proces privatizacije zemlja opljačkana. Samim tim je smanjena stopa akumulacije kapitala i celokupne nacionalne štednje. Kaže se da SDI čine bezbolnijim promene u privrednoj strukturi zemlje i da doprinose stabilnosti rasta i razvoja. Međutim, primer Srbije i ostalih siromašnih zemalja pokazuje sasvim suprotno.

Bez obzira na krizu i posledice krize iz 2008. godine, nosioci najodgovornijih državnih funkcija se nalaze pred jednim paradoksom. Želeći da Srbija bude dovoljno atraktivna kao krajnja destinacija za inostrani kapital i istovremeno želeći da se pri tom izbegnu sve negativne posledice o kojima je bilo reči - znači voditi nemoguću politiku. Strane direktne investicije zapravo postavljaju srpsku političku elitu pred nimalo jednostavan zadatak. Favorizovanje stranih investitora koje se odvija na račun sve većeg osiromašanja radnika i radnica vodi ka sve većem socijalnom buntu.

ROBERT KASUMOVIĆ

Zapošljavanje Roma i Romkinja: projektno pitanje

Privatizacija brojnih srpskih fabrika imala je, a ima i danas, veoma loše i teške posledice po stanovništvo. S obzirom da je sprovedena pod patronatom domaće kapitalističke elite, najozbiljnije posledice su osetili radništvo i siromašnije grupacije društva. Pored činjenice da je model privatizacije zasnovan na povećanju efikasnosti preduzeća omanuo i pored toga što je usled privatizacije na godišnjem nivou prosečno 25 000 radnika ostajalo bez posla, privatizacija srpskih firmi zahtevala je i promenu oblika rada i radnih odnosa. Ovakva politika privatizacije dovela je do pojave prekarnog rada i stvaranje sve veće razlike između bogatih i siromašnih, zbog krajnje nepravilne raspodele sredstava u svakom smislu. Sve ove činjenice upućuju na problem nezaposlenosti kao posledicu istih.

Današnji, kapitalistički, režim rad ceni (vrednuje) kroz kapital, odnosno kroz tržište. Ljudi svojim veštinama, znanjem, ali i fizičkom snagom, stvaraju konkurenciju jedan drugom u takozvanoj „ravnopravnoj borbi“ za radno mesto. Pri tome, potencijalni radnici ne poseduju nikakva sredstva za proizvodnju, niti imaju nadzor i kontrolu nad procesom rada ili bilo kakvu nadležnost nad radom firme u kojoj rade. Zbog ucenjivačkih kapitalističkih odnosa i zbog zakonske regulative koja legitimise reprodukciju ovih odnosa, gotovo je onemogućeno postojanje i funkcionisanje radničkih sindikata, pa se na ovaj način problemi radnika još više produbljuju. Kada se uzme u obzir obrazovna struktura i socio-ekonomski status stanovništva Srbije, jasno je da ovakav princip proizvodi brojne probleme i kao takav uništava društvo, primora-

vajući mlade da odlaze iz zemlje. Upravo ovaj obrazac organizacije rada putem tržišta ima kao posledicu i višestruko veći procenat nezaposlenosti romskog stanovništva u odnosu na ostale.

O nezainteresovanosti države za problematiku i rešavanje pitanja romske manjine suvišno je govoriti. Država se u potpunosti oslanja na strane fondove koji finansiraju projekte čiji je cilj poboljšanje položaja Roma. Ovi projekti se isključivo sprovode pod patronatom Evropske unije, koja i sama ne uspeva da reši pitanje Roma. U saradnji sa lokalnim civilnim sektorom, fondacije finansiraju projekte koji suštinski **ne** rešavaju probleme Roma. Na ovaj način sebi obezbeđuju dugoročni rad u ovom polju, koji se mahom zasniva na signaliziranju povreda ljudskih prava Roma i Romkinja, dok se njihov ekonomski status često izostavlja iz konteksta, pa je onda jasna namera svih strana - a to je pre svega obrt kapitala.

Za većinu Roma i Romkinja tržišno organizovan rad i radni odnosi, kao i projektizacija koja teži rešavanju romskog pitanja, predstavljaju pogrešnu i lažnu sliku problema romske manjine, koji postoji samo u glavama tehnokrata i birokrata. Jasno je da se problemi Roma i Romkinja birokratizuju a ne rešavaju, jer od svih tih projekata romska zajednica, praktično, ima veoma malo koristi.

Iskoristivši, a ne dovodeći u pitanje razloge vrlo loše obrazovne strukture romske zajednice, država je svu pažnju o problematici romskog stanovništva veoma vešto svela na obrazovanje. Početkom deкаде je bila obećana pomoć i prilikom zapošljavanja, ali su konkretni potezi izostali do danas. S obzirom da je problem obrazovanja zahtevao mnogo manje izdvajanja države i mnogo jednostavnije sistemske mere, gotovo sva pažnja usmerena je u ovom smeru, iako je suštinski problem nezaposlenosti romske zajednice podjednako važan, jer bi tek Romi i Romkinje koji rade mogli da obezbede školovanje svojoj deci. Pod izgovorom da romska populacija nema dovoljno školovan kadar koji bi bio plasiran na tržište rada, gotovo cela romska manjina je izostavljena iz ovog sistema, kao da on pruža poslove samo visoko kvalifikovanom stanovništvu.

U poslednje vreme su otpočeti mnogi projekti unutar civilnog sektora, koji se, barem u načelu, bave smanjenjem nezaposlenosti Roma. Ipak, svi ovi projekti imaju jedan suštinski problem. Većina projekata se zasniva na obuci Roma za pisanje CV-a, njihovoj pripremi za poslovne intervjue, karijerno vođenje i sličnih obuka, odnosno, ovi projekti podrazumevaju pripremu Roma za stupanje na takozvano tržište rada. Umesto da ima progresivnu ulogu u društvu i da se u konkurenciji radnika i radnica povećava cena i stvaraju povoljniji uslovi rada - današnje tržište rada ima potpuno drugačiju ulogu. Zbog velike nezaposlenosti, tržište postaje abnormalno veliko, te pomenutu konkurenciju okreće u suprotnom smeru. Ovo poslodavci koriste na taj način što, u saradnji sa državom, smanjuju cenu rada i ukidaju esencijalna radnička prava. Ako se na ovo doda činjenica da su Romi i Romkinje u veoma visokom stepenu diskriminisan pri likom samog zapošljavanja, postavlja se pitanje zašto ih pripremati za isto ako se na samom problemu tržišta rada nije ništa radilo? Uprkos ovoj činjenici, brojne fondacije podržale su i dalje podržavaju ovakve projekte. Ovim se pitanje nezaposlenosti Roma i Romkinja samo dalje odlaže i ide u korist bahatih igrača unutar civilnog sektora.

Kako bi se problem nezaposlenosti Roma i Romkinja svalio na njih same i kako bi se prikrila strukturna diskriminacija prema njima na tržištu rada, česte su priče o postojanju nekakvih programa za samozapošljavanje i pokretanje privatnog biznisa. Neki od ovih programa su podrazumevali subvencije od 150 000 do 250 000 dinara, uz obavezu Roma i Romkinja da sami sebi u periodu od 2 godine uplaćuju socijalno osiguranje. S obzirom na opšte tešku situaciju i na vrlo nepovoljne uslove poslovanja domaćih preduzetnika, ali i na socio-ekonomsku kao i obrazovnu strukturu romske zajednice koja je dobro poznata vlasti, jasno je da Romi i Romkinje nemaju gotovo nikakvih šansi da uspeju na ovom polju. Ovakvim postupcima država samo produbljuje problematiku, ne nudi nikakvo rešenje i krivicu svaljuje na same Rome i Romkinje.

Kako bi se ovaj, za romsku manjinu ključni, problem rešio, potrebne su sistemske mere od strane sâme države. Neophodno je izvršiti ozbiljni uticaj na tržište rada kroz određeni vid afirmativnih mera u javnim preduzećima i kroz određenu stimulaciju poslodavaca privatnog sektora. Ipak, trenutno (kapitalističko) tržište rada za cilj ima isključivo obezbeđivanje uvećanja kapitala onima koji ga već poseduju, a svest o socio-ekonomskoj nejednakosti je potpuno nestala. Deindustrijalizacijom i stvaranjem jeftine radne snage od nekadašnjih radnika se diktira dovodenje privatnog kapitala po svaku cenu. Bez obzira što bi brojni akcioni planovi i zakoni, poput zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, pružali dobru podlogu za ovakve mere, teško je očekivati nešto slično, jer upravo Romi i Romkinje spadaju u grupu najjeftinije radne snage, a postojanje iste je u skladu sa trenutnom državnom politikom. S obzirom da su najjeftinija radna snaga, Romi i Romkinje su primorani da rade najteže i najprljavije poslove, koje niko drugi ne želi da radi, a pri tome su veoma malo plaćeni. Pod ovim se podrazumeva ju poslovi sakupljanja i reciklaže otpada kojima Romi i Romkinje jedva uspevaju da obezbede egzistenciju. I ako država ima interesa da Romima obezbedi bolje radne uslove, tehničku i finansijsku podršku u ovoj oblasti - zbog evropskih integracija, država to ipak ne čini, bez obzira što romska zajednica ovim radom sliva milione evra u budžet, doprinosi očuvanju životne sredine i čistoće gradova.

Manjak interesovanja države za rešavanje problema Roma i Romkinja, pa i problema nezaposlenosti, mogu se pripisati i neartikulisanoj političkoj aktivnosti romske političke elite, ali i velikoj korupciji kojoj su romski aktivisti podložni. Dobar deo ovih ljudi radi unutar civilnog sektora gde njihov rad i doprinos isključivo zavisi od projektne logike. Upravo ova činjenica čini ih podložnim korupciji, ali i podložnim manipulaciji države i fondova koji finansiraju njihov rad. Oni pojedinci koji se nalaze unutar državnog sektora su pod strogom kontrolom vladajućih političkih partija čiju politiku sprovode i opravdavaju.

S obzirom na trenutnu političku situaciju, ali i na politiku koju ova vlada primenjuje prema Romima i Romkinjama, nije za očekivati da

će se odnos države prema ovom problemu bitnije promeniti u narednom periodu. Sasvim je sigurno da postojeće neoliberalne politike nisu sredina koja će obezbediti boljitak celokupnom stanovništvu, pa ni Romima i Romkinjama, jer to nije u interesu vladajuće elite. Romska manjina mora biti konkretnija u svom političkom delovanju, ali pre svega mora da izbegne preslikavanje mehanizma raslojavanja stanovništva iz većinskog društva. Samim time mora odoleti elitizaciji koja već stvara dodatne probleme.

JELENA SIMOVIĆ I DUŠAN MARINKOVIĆ

Problemi romske zajednice u Nišu: ostvarivanje prava na usluge socijalne zaštite

Prema popisu iz 2011. godine, udeo romske nacionalne manjine u ukupnoj populaciji u Republici Srbiji je značajan (2.05 %). Iako predstavljaju značajnu nacionalnu manjinu, Romi i Romkinje zauzimaju nezavidno mesto u srpskom društvu, kao najviše ugrožena i marginalizovana manjina. Siromaštvo među Romima i Romkinjama je oko 6 puta rasprostranjenije i oko 10 puta dublje nego u opštoj populaciji. Stopa neaktivnosti među Romima i Romkinjama je izuzetno visoka, a stopa nezaposlenosti viša nego kod opšte populacije Srbije. Osim toga, romska zajednica ima veoma nizak nivo obrazovanja: čak 55% nema završenu osnovnu školu; 33% ima osnovno obrazovanje; 11% srednje; a manje od 1% više ili visoko obrazovanje. Prema najnovijim podacima iz UNICEF-ovog istraživanja *Multiple Indicator Cluster Survey* (MICS 5, 2014) samo 69% romske dece upiše osnovnu školu, a svega 64% upisanih ovu školu i završi.

Sliku o lošoj obrazovnoj strukturi dodatno ilustruje informacija da je 15% Roma i Romkinja nepismeno, oko 8 puta više od republičkog proseka. Uslovi stanovanja su veliki problem za većinu pripadnika socijalno ugroženih grupa u Srbiji i njihovi životni uslovi su često ispod svakog standarda. Mnogi Romi i Romkinje žive na marginama gradova u kojima živi većinsko stanovništvo, u boravištima sagrađenim od jeftinih materijala kao što su karton ili lim: samo 28% od 593 romskih naselja registrovanih u Srbiji 2002. godine je bilo legalno. Prema rezultatima istraživanja o socijalnoj ugroženosti, čak 98% ispitanih Roma i Romkinja je živelo na istom mestu zadnjih 15 godina, u poređenju sa 90% domicilnih ne-Roma, što se suprotstavlja još uvek prisutnim stereotipima o no-

madskom načinu života romskog naroda. Pored toga, od broja romskih domaćinstava koja su promenila mesto boravka čak 50% je to uradilo iz bezbedonosnih razloga, jer su bili prisiljeni da se odsele. Na žalost, kako pokazuju rezultati ovog istraživanja, polovina romskih domaćinstava nema pristup sigurnom stanovanju (tj. žive u nehigijenskim naseljima ili urušenim kućama) ili poboljšanoj sanitaciji (tj. nemaju toalet ili kupatilo u okviru prebivališta).

Sâma prava iz oblasti socijalne zaštite u Srbiji su definisana sledećim zakonskim okvirom: Ustav Republike Srbije u svom 1. članu Srbiju definiše kao državu zasnovanu na “vladavini prava, socijalnoj pravdi, načelima građanske demokratije, ljudskim i manjinskim pravima i slobodama i pripadnosti evropskim principima i vrednostima.” Na osnovu 1. člana Ustava, Srbija je definisana kao socijalno odgovorna država koja uz pomoć zakona i podzakonskih akata (i putem svojih institucija kao izvršnih organa) treba da svojim građanima omogući adekvatnu socijalnu zaštitu. Međutim, zbog slabosti institucionalnog okvira i njegovih mana, pristup uslugama socijalne zaštite je građanima često problematičan i mukotrpan. Takođe, Ustav Srbije u članu 69. govori da građani i porodice kojima je neophodna društvena pomoć pri savladavanju socijalnih i životnih poteškoća i stvaranja uslova za zadovoljenje osnovnih životnih potreba, imaju pravo na socijalnu zaštitu. Iz navedenog člana vidimo da je ustavom definisano da porodice, grupe i pojedinci koji predstavljaju posebno ranjive društvene grupe imaju pravo na neke od vidova socijalne zaštite. Međutim, u realnosti je slika drugačija nego u zakonskim formulacijama, naročito zbog toga što je romska populacija izložena stigmatizaciji i diskriminaciji i u samim institucijama, te je pristup uslugama i ostvarivanju prava na socijalnu zaštitu znatno otežan. Osim Ustava kao najvišeg pravnog akta države, prava na socijalnu zaštitu definisana su i zagarantovana i Zakonom o socijalnoj zaštiti, Porodičnim zakonom, Zakonom o finansijskoj podršci porodici, kao i Zakonom o lokalnoj samoupravi.

Institucionalnu strukturu sistema socijalne zaštite čine Centri za socijalni rad, Centri za smeštaj korisnika i druge ustanove (prihvatilišta,

prihvatne stanice i sl.). Takođe, van državno organizovanog institucionalnog sistema, tu su i nevladine organizacije koje se bave pružanjem ovakvih usluga svojim korisnicima. Od svih ovih ustanova, dominantnu ulogu u pružanju usluga socijalne zaštite imaju Centri za socijalni rad koji se osnivaju pri svakoj opštini u Republici Srbiji (ili se formiraju međuopštinska odeljenja za centre koji obuhvataju teritoriju dve ili više manjih opština). Uloge Centra za socijalni rad su: administriranje većine socijalnih davanja, koordinacija u pružanju usluga socijalnog rada, administracija zakonskih prava iz oblasti zaštite odraslih, dece i porodice, koordinacija i planiranje socijalne zaštite na lokalnom nivou kao kroz rad prihvatilišta, dnevnih centara, pomoći i nege u kući, itd. Takođe, Centri za socijalni rad pružaju i usluge socijalnog rada - preventivne delatnosti, dijagnostiku, tretman i savetodavno-terapijski rad, čiji je cilj pružanje stručne pomoći pojedincima, porodicama i društvenim grupama da rešavaju svoje životne teškoće - ili pomoć u organizovanju lokalnih i drugih zajednica. Njihova uloga je da sprečavaju socijalne probleme, kao i da ublažavaju posledice.

Korisnici sistema socijalne zaštite u Srbiji su pojedinci ili porodice koje se suočavaju sa preprekama u zadovoljenju prava koja im iz oblasti socijalne zaštite i pripadaju. Korisnici mogu biti maloletna ili punoletna lica koja se nalaze u određenim oblicima rizika. Za maloletna lica to su deca bez roditeljskog staranja, deca i mladi sa smetnjama u razvoju, u sukobu sa roditeljima, starateljem ili zajednicom, deca i mladi koji se suočavaju sa teškoćama zbog zloupotrebe alkohola i droga, žrtve zlostavljanja, zanemarivanja, trgovine ljudima i dr. Punoletne osobe su korisnici socijalne zaštite ako su osobe sa invaliditetom, žrtve nasilja i trgovine ljudima, žive u poremećenim porodičnim odnosima itd. Osim Centara za socijalni rad, u pružanju usluga socijalne zaštite važnu ulogu imaju i lokalne samouprave. Prema starom i novom zakonu o socijalnoj zaštiti, u nadležnosti lokalne samouprave je obezbeđivanje nekoliko vrsta usluga socijalne zaštite: pomoć u kući, dnevni boravak, privremeni smeštaj u prihvatilište, oprema korisnika za smeštaj u ustanovu ili drugu porodicu i jednokratna pomoć.

Na osnovu svega navedenog želimo da iznesemo naša iskustva u radu sa romskom populacijom na ostvarenju prava iz usluga socijalne zaštite. Najveći broj ljudi iz romske zajednice sa kojima rade zaposleni u *Drop In* centru u Nišu jesu ljudi iz niških romskih naselja (Beograd Mala, Crvena Zvezda, Stočni Trg). Sa Romima i Romkinjama iz ovih naselja najčešće se radilo na pružanju pomoći za ostvarivanje prava na novčanu naknadu - koju izdvaja Centar za socijalni rad (socijalna pomoć, materinski dodatak za samohrane majke, jednokratna novčana pomoć). Ovim ljudima smo pružali savetovanje, logističku pomoć u prikupljanju dokumentacije i upućivali smo ih na zaposlene u Centru za socijalni rad sa kojima direktno sarađujemo. Najveći problemi pri ostvarivanju prava iz oblasti socijalne zaštite ležali su u organizaciji rada Centara za socijalni rad koji balansiraju između administrativnih poslova koje obavljaju i koji su im povereni od strane lokalne samouprave, i stručnog rada neophodnog za adekvatan rad centra.

Naše iskustvo je pokazalo da je Centar za socijalni rad u Nišu zatrpan administrativnim poslom - tako da stručnjaci iz ovog centra imaju relativno mali broj direktnih kontakata sa korisnicima i korisnicama iz romske zajednice. Zbog toga imaju vrlo malo vremena da im se posvete u radu na terenu, što bi trebalo biti osnovni zadatak Centara za socijalni rad. Direktna posledica jeste manjak stručnog kadra koji bi na terenu radio na pružanju usluga socijalne zaštite svim marginalizovanim grupama, pa i Romima. Neprepoznavanje problema i potreba romske populacije, kao i nedostatak kapaciteta i senzitivisanosti u odgovoru na ove potrebe, bili su problem mnogih koji su nam se obraćali za pomoć. Jedan od takvih problema bio je slučaj iz kolektivnog smeštaja u Nišu. Naime, ljudi su nam se obratili zbog uslova u kojima žive, kao i nebrige kako lokalne samouprave, tako i centra za socijalni rad, da njihove probleme reše. Ljudi iz kolektivnog smeštaja su se suočavali sa nemogućnošću prijave na adresu boravišta, jer njihov boravak na adresi kolektivnog smeštaja nije pravno regulisan. Takođe, ovi ljudi su imali dodatnih problema sa vodosnabdevanjem zbog spora koji institucija kolektivnog smeštaja vodi sa JKP "Naissus" iz Niša.

Jedan od najistaknutijih slučajeva sa kojima smo se suočili bio je vezan za jednu korisnicu koja je tražila da prijavi adresu svog prebivališta na adresi Centra za socijalni rad. Prilikom rada na ovom slučaju smo se suočili sa nedovoljnom zainteresovanošću zaposlenih u Centru za socijalni rad za ove probleme. Naime, pri razgovoru sa pravnicima iz ove ustanove (koje smo vodili kako bi se korisnici omogućilo prijavljivanje na adresu Centra) i sami smo naišli na uvrede, predrasude i diskriminatorne stavove prema romskoj zajednici. Otvoreno odbijanje Centra da se problem reši smo protumačili kao sistemski problem: institucije odbijaju da rešavaju slučajeve koji nisu regulisani zakonom i na toj osnovi uskraćuju ljudima ostvarenje njihovih prava. Kako bi se ovaj slučaj pomerio sa nulte tačke, *Drop in* centar je zahtevao pismeno odbijanje pružanja ove usluge, ne bi li mogao preduzeti dalje korake, i obratio se drugim institucijama, nadležnim za obezbeđivanje zagantovanih prava.

Pored jačanja institucionalnog kapaciteta za pružanje usluga socijalne zaštite u Nišu, neophodno je raditi na umanjenju diskriminacije i stigmatizacije romske populacije, kako od strane zaposlenih pri Centru za potrebe korisnika, tako i od strane celog društva. Povećanje dostupnosti usluga socijalne zaštite i poštovanje zagantovanih prava neophodni su kako bi se poboljšao položaj romske zajednice u društvu.

ANA ŠTRITHORST

Zašto programi romske inkluzije ne poboljšavaju životne uslove Romkinja i Roma?¹

Pristalice zakona o „zemljama sigurnog porekla“ često ističu kako je mnogo bolje usredsrediti se na poboljšanje životnih uslova Romkinja i Roma u njihovim zemljama porekla. Pošto se ne bave brojnim, često neuspešnim zahtevima za azil koji vode skupim azilskim procedurama i deportacijama, projekti i programi romske inkluzije se predstavljaju kao rešenje. Međutim, postojeći programi inkluzije nemaju nikakav stvaran uticaj na životne uslove Romkinja i Roma, to čak potvrđuju i dokumenti finansijera. Jedan od razloga za to je što se ovi programi ne hvataju u koštac sa korenima nejednakosti i socijalne nepravde, već ignorišu celinu društveno-ekonomskih uslova u kojima su Romkinje i Romi izloženi diskriminaciji i progonima. Pored toga, uporno marginalizovanje romske zajednice, bez obzira na novac utrošen na različite programe inkluzije, nastavlja da potpiruje desničarske tvrdnje kako Romkinje i Romi jednostavno nikada neće biti u stanju da se integrišu, bez obzira na to koji nivo materijalne podrške je obezbeđen.

Poboljšanje uslova života migranata u zemljama porekla je ponovo u modi. Evropska komisija je 2016. u novom okviru *Partnerstva za migracije*² obećala 31 milijardu eura radi hvatanja u koštac sa suš-

¹ Izvor: Anna Striethorst, *Why Don't Roma Inclusion Programs Improve the Living Conditions of Roma?*, u: "Not Safe At All. The Safe Countries of Origin Legislation and the Consequences for Roma Migrants" (ur. Wenke Christoph, Tamara Baković Jadžić i Vladan Jeremić), Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, Belgrade 2016.

² European Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council and the European Investment Bank on establishing a new Partnership Framework with third countries under the European Agenda on Migration*, 2016, COM(2016) 385 final.

tinskim uzrocima migracije. Kada su u pitanju romski imigranti sa Balkana, razumljivo, politički dirigenti ovo smatraju posebno dobrim pravcem delovanja iz dva razloga. Prvo, ograničavanje migracija nije održiva opcija u neposrednom evropskom susedstvu, gde bi ponovo uvođenje zabrane putovanja štetilo ekonomskoj integraciji. Drugo, ključni faktor koji motiviše migraciju Romkinja i Roma je siromaštvo – izazvano dominantnom i sveobuhvatnom diskriminacijom. Ova diskriminacija postoji i u državama članicama EU. Ako političari određuju diskriminaciju kao oblik progona, prema Konvenciji o izbeglicama, onda bi morali priznati neuspeh u garantovanju osnovnih prava za 6 miliona Romkinja i Roma u EU.

Šta onda evropske i nacionalne vlade, kako u EU tako i u zemljama kandidatima, rade po pitanju ekonomske i društvene inkluzije Romkinja i Roma? Prva velika inicijativa je bila *Dekada za inkluziju Roma*, koja je trajala od 2005. do 2015. Devet evropskih vlada se 2005. godine obavezalo da će „*raditi na suzbijanju diskriminacije i na ukidanju neprihvatljivog jaza između Roma i neromske populacije*“. Kada se 2015. Dekada Roma završila, Evropska Komisija – zajedno sa Fondacijom za otvoreno društvo (*Open Society Foundation*) i Savetom za regionalnu saradnju (*Regional Cooperation Council, RCC*) – je uspostavila inicijativu pod nazivom *Integracija Roma 2020*. U programu učestvuju sve zemlje zapadnog Balkana i Turska. Nova inicijativa ima za cilj da pomogne nacionalnim vladama u integraciji Romkinja i Roma u mejnstrim društveno-ekonomske politike, kao i u nacionalno planiranje budžeta.

EU zemlje nisu uključene u drugu inicijativu. Umesto toga, od 2011. su uključene u *EU okvir za nacionalnu strategiju integracije Roma do 2020*. Evropski Okvir za Rome preslikava Dekadu u tematskoj strukturi, ali i u uspostavljanju ministarskih mesta kontakta u svakoj zemlji. EU Okvir nadgleda nacionalne mere, ali baš kao i Dekada nema sredstava da ih sprovodi.

Ono što Dekada i EU Okvir imaju zajedničko je to da nisu postigli opipljive rezultate. Indeks inkluzije Roma 2015, koji je pripremio sekretarijat Dekade, beleži minoran napredak u pogledu obrazovanja

mladih Romkinja i Roma, i neuspeh poboljšanja u drugim područjima.³ Osim toga, predviđanja koja su bila deo EU Okvira u njegovim ranim godinama nastanka su poklekla pred razočarenjima. U najnovijoj proceni iz juna 2016, Evropska Komisija primećuje da – uprkos nekim pozitivnim trendovima vladinih koordinacija – „učinjeni naponi nisu uspeali da spreče daljnje pogoršanje životnih uslova Roma i rasprostranjenu mržnju većinskih naroda. Prepoznate su ozbiljne blokade u borbi protiv anti-romske diskriminacije, posebno u stambenoj i obrazovnoj segregaciji i prevenciji prinudnog iseljenja.“⁴

Obećavajuće međunarodne inicijative konstantno nastavljaju da budu bezuspešne, jer nedostaje politička volja uključenih vlada. O merama u vezi sa romskim problemima se ne raspravlja na visokom nivou niti u kontekstu mejnstrim politika. Umesto toga, međunarodni naponi nehotice podstiču samoobnavljajuće niše političkog puta: vlade formalno uspostavljaju strukture za koordinisanje i izveštavanje o aktivnostima. Ovo je, naravno, korisno samo za *ad hoc* ili kratkoročne mere, ali nema pritiska da se postignu rezultati. Vlade jedva da daju sredstva za rad na ovim pitanjima. Tamo gde se EU fondovi koriste za promovisanje inkluzije Romkinja i Roma, postižu se ciljevi projekta ali se ciljevi ne odnose na Romkinje i Rome.⁵

Površne mere, koje su dovele do toga da EU poziva vlade da „osiguraju političku odlučnost za integraciju Roma“⁶, su samo jedan deo priče. Druga strana se odnosi na akcije populističkih političara koji dobijaju političke i ekonomske poene kroz pretnje romskoj manjini. Međunarodne inicijative, sa uskim fokusom na mere *u okviru* romske zajednice, su omogućile političarima da zvanično podržavaju inkluziju Roma

³ Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation, *Roma Inclusion Index 2015/2016*, p. 15.

⁴ European Commission, *Assessing the implementation of the EU Framework for National Roma Integration Strategies and the Council Recommendation on Effective Roma integration measures in the Member States 2016*, p. 16.

⁵ European Court of Auditors, *Special Report. EU policy initiatives and financial support for Roma integration: significant progress made over the last decade, but additional efforts needed on the ground*, 2016, p. 9.

⁶ Videti fusnotu 4.

nastavljajući sa programima nacionalizma i anti-ciganizma. Tek od nedavno je Evropska Komisija počela vršiti pritisak na vlade da uključe u svoje strategije mere, namenjene većinskom stanovništvu, radi sprečavanja i prevazilaženja neprijateljskih stavova prema manjini.

Postoji još nešto što se često ne uzima dovoljno u obzir, a to je opšti problem društvene nejednakosti i siromaštva u centralnoj i jugoistočnoj Evropi. Pogoršanje uslova života Romkinja i Roma u ovom regionu je delimično posledica širih smanjena javnih ulaganja i socijalne sigurnosti, koje od 1990-ih zahtevaju međunarodne institucije. Čak ni najbolje osmišljeni projekti za poboljšanje života Romkinja i Roma ne mogu prevazići opšti nedostatak socijalne sigurnosti danas na zapadnom Balkanu. Ako bi Romkinje i Romi trebalo da dobiju svoj deo u pružanju javnih usluga, onda bi na prvom mestu trebalo da postoje takve usluge. Pružanje pomoći porodicama i penzionerima, stvaranje mreže sigurnosti za nezaposlene, dobro predškolsko vaspitanje, ulaganje u otvaranje novih radnih mesta i socijalno stanovanje, sve ovo se najviše tiče najugroženijih delova društva. Tek tako se može graditi ekonomska osnova iz koje bi romska zajednica ponovo mogla graditi budućnost, budućnost bez imigracije.

U relativno stabilnim regijama i za romsku manjinu od samo milion ljudi, ovakva baza se i dalje može izgraditi tokom sledeće decenije, pod uslovom da EU ima drugačiji pristup prema romskoj i prema mejnstrim politici. Evropska Komisija ima veću moć u zemljama koje su kandidati za EU, nego unutar same EU. Evropski komesar za proširenje i susedsku politiku Johanes Han bi mogao iskoristiti ovu moć da pošalje jasnu poruku vladama zapadnog Balkana u izveštajima o napretku za 2016. Ove vlade bi trebale znati da su romska prava na samom vrhu EU agende za proširenje i da IPA fond⁷ mora biti u skladu sa time. *Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava* bi se mogao koristiti za jačanje nezavisnosti romskih civilnih organizacija. Na ovaj način bi im EU pomogla da obezbede rigoroznu kontrolu potrošnje sredstava, ali i

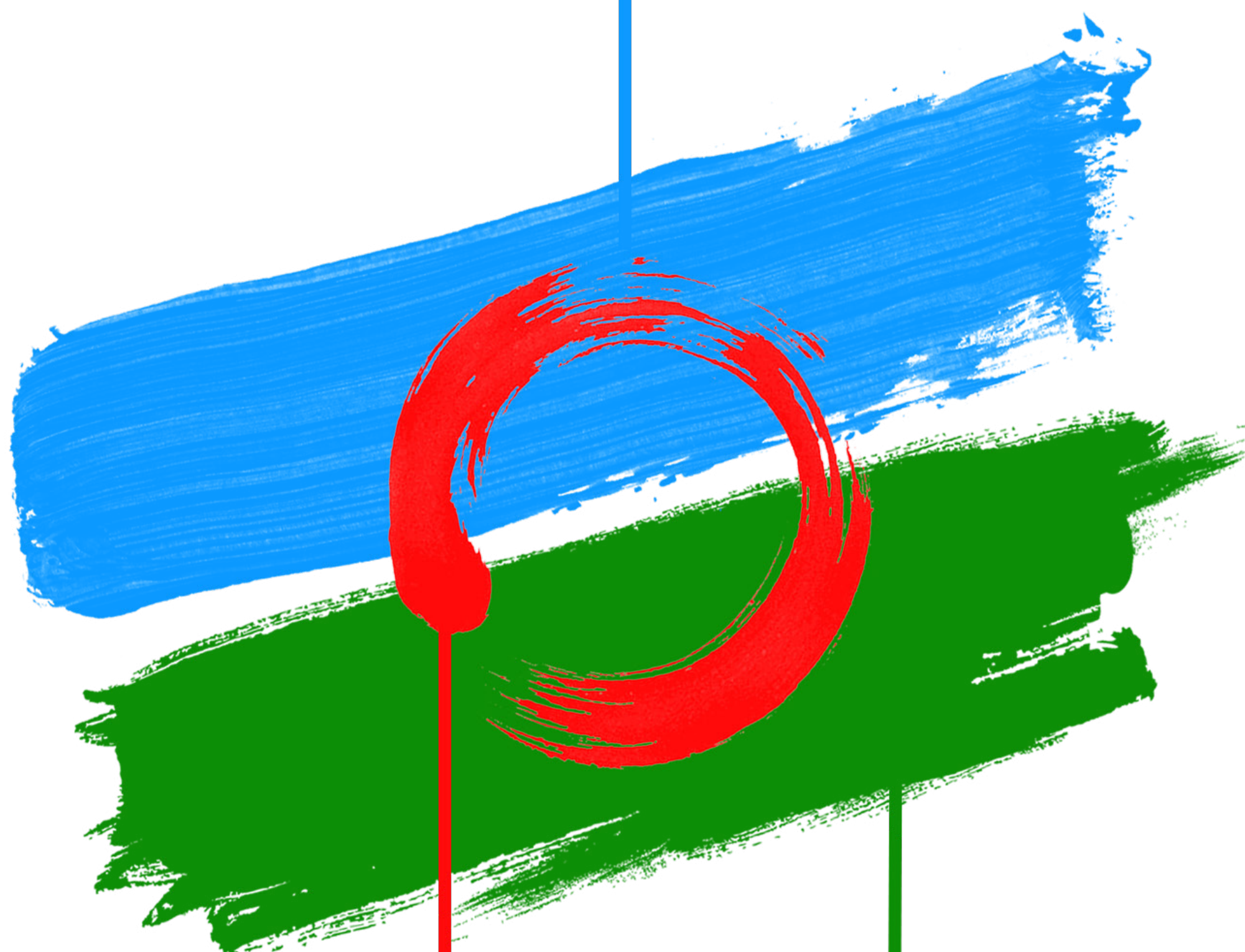
⁷ IPA fond (*Instrument for Pre-accession Assistance, IPA*) je instrument pomoću kojeg EU podržava, finansijski i tehnički, reforme u zemljama kandidatima za EU.

da zahtevaju od vlada da sprovedu političke reforme, uključujući i hitno izdavanje ličnih dokumenata.

Prilikom pokretanja programa *Integracija Roma 2020*, ministri i državni sekretari svih vlada zapadnog Balkana su dali ista obećanja kao i njihovi prethodnici deset godina ranije. Ako su zaista ozbiljni, oni bi mogli da pruže primer EU zemljama.⁸ A ako nisu ozbiljni, onda EU vlade ne smeju bežati od odgovornosti prema onima koji ne mogu čekati sledeću dekadu.

Prevela sa engleskog: Maja Solar

⁸ Aleksandra Eriksson, *Soros: Western Balkans could 'set example' on Roma integration*, in: EU Observer, 10. 6. 2016.

BRANISLAV MARKUŠ

Organizovanje radnika – radnički otpor u Srbiji

Zašto nastaviti borbu i na čemu ona počiva?

Bilo bi pogrešno reći da su radničke borbe počele dvehiljaditih, ali su nama najpoznatije i nadam se da su ostavile neke temelje iz kojih se može graditi neki novi pokret.

Samo ću podsetiti da su u SFRJ štrajkovi počeli 1957. u Trbovlju. Dakle i u zemlji gde su radnici bili vlasnici fabrika i gde su imali mogućnost i potrebu da protestuju, bore se za svoja prava...

Radničke borbe o kojima bih govorio su pre svega otpori privatizaciji i odbrane javnog interesa. Danas se vidi da su radnici u svojim fabrikama, boreći se protiv „uterivanja“ privatizacije a samim tim i kapitalizma, bili jedini koji su organizovano pokušavali da spreče deindustrijalizaciju srpske privrede i time odbrane javni interes građana. Doktrina privatizacije od strane vlasti zasniva se na prodaji, a ne rekonstrukciji privrede. I pored lošeg iskustva i dalje se insistira na njoj. Taj koncept se nastavlja i pored podatka da je svaka četvrta privatizacija poništena, a od onih fabrika koje su radile do prve dve godine nakon privatizacije većina je završila stečajem ili bankrotom, iz prostog razloga kako bi se „gazde“ oslobodile stalno zaposlenih radnika i suvlasnika - malih akcionara. Tek svaki četvrti radnik je preživeo privatizaciju, a broj nezaposlenih je nikad veći. To je koncept dominacije, dakle jedan komanduje a ostali slušaju. Tu bi se trebalo nametnuti nekom pameću, a pamet kaže: Društvo koje nije kadro da ispravi uočene greške u tranziciji, stradaće još više.

Ne samo da su pravljene greške tokom privatizacije, nego se na kršenju zakona i ignorisanju ugovora napravio čitav trajni sistem. Ali

na kršenju zakona se ne može zasnivati vladavina zakona. Tako se ovde stvorio sistem na kršenju zakona, i u doktrini i u praksi. U tom periodu su nastale radničke borbe iz kojih postavljam pitanje: Zašto nastaviti tu borbu i na čemu ona počiva?

Iz ovog stanja može se izaći samo alternativom, ali za sada nema jasne slike šta to treba da bude. Imam pravo, zahvaljujući svojim godinama ali na žalost i lošim iskustvima sa kojekakvim vlastima do sada, da mislim kako alternativa može biti i onakva koju pamtimo kao „najcrnji“ deo istorije čovečanstva, ali i možda neka koja će opet objediniti mnoštvo nezaposlenih i obespravljenih.

Ja ne mislim da je potez na njima već na nama. Radnička klasa je pasivan posmatrač društvenih promena kroz tranziciju - koja je baš njoj donela najmanje dobrog. Zato su radničke borbe počele sa zakašnjenjem, kada je već sve bilo rešeno i kada je bilo kasno za odbranu radnih mesta. Često se govori da su radnici „zaspali“ u socijalizmu a probudili se u kapitalizmu, ali to se po meni nije desilo slučajno zato što je navodno tranzicija prirodan proces. Tranzicija nije nastala zato što su naši političari i politički sistem totalno nekompetentni i zato što se sastoji od bezveznjaka nesposobnih za bilo šta. Naprotiv, ti naizgled bezveznjaci i nesposobnjakovići su birani da rukovode konfuzijom privatizacije i otimanjem društvene svojine. To što se urušilo u poslednjih deset-petnaest godina stvaralo se decenijama.

Borba radnika za svoje fabrike i radna mesta bila je jedina iskrena borba, ali je po pravilu bila neuspešna. Pri tome, neuspeh nije samo lično stradanje pojedinaca, već i propast celokupne privrede. Problem je u tome što radnici nisu uspeli da se klasno i ideološki ujedine. Male i izolovane grupe, ma koliko borbene bile, ne mogu sâme promeniti i preoblikovati postojeći sistem. Često su te borbe propadale i zbog zahteva koji su bili samo trenutno zadovoljenje nekih potreba, a ne ideološki osmišljene ka promenama. Izostaje solidarnost, kao bitan element borbe. Ona postoji samo unutar manjih grupa, a ne na nivou koji bi u isto vreme mobilisao značajan broj sudionika koji bi mogao da se izbori i donese promene. To je kapitalizam smišljeno učinio, slomio je solidarnost - pa

kad radnici jedne fabrike štrajkuju drugi ćute. To je ujedno pokazatelj da je urušeno i ljudsko dostojanstvo, a ako treba naći razloge za borbu onda je to na prvom mestu povratak dostojanstva radnika. Osnovni motiv radničkih borbi je „ništa o nama bez nas samih“ .

Na žalost većina radničkih vođa koji su bili nosioci radničkih borbi su nestali, prokaženi i odbačeni na margine društva. Zdravko Deurić već deset godina pokušava da ispravi greške loše privatizacije *Jugoremedije*, a za to vreme je dva puta robijao. *Jugoremediju*, koja je objedinila oko 4000 akcionara i pokazala da je moguća akcionarska participacija, su banke gurnule u stečaj. Ovde banke nemaju interes od ulaganja u privredu nego od „lihvarskih“ kamata i prodaje bankrotiranih preduzeća. Zoran Bulatović i Senada Rebronja, iz Novog Pazara, koji su uspeali da ujedine radnike različitih veroispovesti, su napustili zemlju zbog ozbiljnih pretnji i pritisaka koji su se vršili nad njima. Slobodan Gajić, koji je hrabro vodio borbu radnika *Zastave elektro* iz Rače i omogućio državi da ponovo privatizuje to preduzeće (danas je to često pominjana *Jura*), danas živi u jednom malom selu od dvadesetak kuća, gde uzgaja i prodaje cveće. Za njega nije bilo mesta kod novih “gazda“. Branko Trifunović, savesni direktor *Venčaca* koji je uspeo da poništi čak četiri privatizacije, ujediniвши radnike u odbrani fabrike i održavanju proizvodnje, pretrpeo je razne pretnje i stradanja, te je bio primoran da podnese ostavku i napusti fabriku. Hrabra Ljubica Stjepanović Muhić iz *IP Prosvete*, koja je vodila štrajk i govorila o pogibeljnom karakteru srpske tranzicije, izbačena je sa radnog mesta na ulicu. Tako su oni koji su bili stubovi radničkih borbi postali suvišni ljudi. Radnici Surdulice su četiri godine neprekidno štrajkovali ispred kapije svoje *Zastave PES*, bez ičije pomoći i podrške. Četiri godine i eno ih u stečaju bez svojih radnih mesta i bez svoje fabrike.

Dakle, kakva je poruka? Ako hoćete da budete radnik koji se bori za svoje radno mesto i za domaću proizvodnju, onda vas čeka izgnanstvo, gubitak egzistencijalne sigurnosti, medijska hajka, pretnje, bacanje kamenja na vaše prozore, krivične prijave, zatvor...

Obezglavljene radničke borbe su se ugasile, mada je u pojedinim trenucima bilo i preko 30 štrajkova širom zemlje u isto vreme. Za dva-deset godina tranzicije je gotovo potpuno uništena celokupna srpska privreda. Ostali su zaposleni u javnom sektoru, ali i njima se pretilo „privatizacijom“. Zemlja je vraćena sto ili čak i dve stotine godina unazad - kada su u pitanju ekonomija, demokratija i ljudske slobode. Armija nezaposlenih je postala jeftina radna snaga koju na najbrutalniji način eksploatišu i ponižavaju strane kompanije i domaći poslodavci, koji ne mogu bez političara, dakle onih koji vode ovu zemlju „tajkunima“. Ne treba zaboraviti da su strani investitori najčešće dobijali velike subvencije od države da bi, navodno, ulagali u Srbiju.

Jedna od posledica uništene privrede je i rekordan broj onih koji su u toku prošle godine napustili zemlju. Oko 100 000 ljudi je svoj spas potražilo u nekoj drugoj zemlji, od toga oko 60 000 u članicama EU. Od tog broja svaka treća osoba je fakultetski obrazovana.

Pitanje svih pitanja je: šta raditi?

2008. godine su radnici, koji su bili u raznim gradovima i štrajkovima, pokušali da se nekako organizuju. 9. septembra 2009. je konačno napravljen Kordinacioni odbor radnika u protestu. To telo su inicirali radnici *Jugoremedije* koji su u to vreme vodili svoju fabriku i najbolje znali šta za radnike znači solidarnost i podrška u borbi. Tu su bili radnici *Srboleka*, *Trudbenika* iz Beograda, *Beka* i *Šinvoza* iz Zrenjanina, Ravanice i drugi. Borba je bila neravnopravna, jer je već skupo i teško izvodljivo okupiti radnike, ali ipak je bilo nekih uspeha. Radnički zahtevi u borbi ovih fabrika su bar u početku prihvatani. Takođe, podrška borbi radnicima u štrajku *Zastave elektro* iz Rače je pokazala da se može postići dogovor sa institucijama države. No svaki kasniji dogovor je vodio do opstrukcije i minimiziranja broja radnika. Takođe, radnici ne mogu imati sredstva za borbu bez svojih radnih mesta - a danas je upravo to problem: radnici rade na crno, bez stalnog radnog odnosa i slično.

Rešenje je zajednička borba, jer se samo ujedinjeni možemo izboriti za promene postojećih društvenih tokova i pronalaženje alternativnog puta. Sindikati se moraju transformisati iz podaničke pozicije u

borbene organizacije, spremne i osposobljene za političke oblike borbe koje bi uključile širi broj ljudi pogođenih restauracijom kapitalizma. Za to je potrebno da sindikati pretrpe demokratske promene, da pojedinci ne budu na čelu organizacije decenijama bez bilo kakvog kontakta sa bazom. Danas se sve oko sindikata završava sa malim brojem ljudi. Zato nema ni protesta, ni solidarnosti, a sindikati se ne povezuju sa onima koji imaju iste ciljeve borbe - sa studentima, poljoprivrednicima, udruženjima i drugima. Oni nikada neće biti deo naroda ako se ne uključe u socijalne pokrete i inicijative. Radnici moraju biti avangarda društva tako što će biti u svakodnevnom kontaktu jedni sa drugima i tako što će njihovi zahtevi pokrivati probleme običnog i izneverenog čoveka. Šta bi morali, bar za početak, da urade? Morali bi da ne pristaju na fasifikate, laži i ucene, a to bi značilo da ne pristaju na izrabljivanje, pokoravanje, siromašenje i upropašćavanje.

Jedan od načina je i povezivanje različitih borbenih grupa u veće organizacije i koalicije. Temelj tog povezivanja mora biti klasni, jer radnici prvo moraju klasno da se bore a tek onda se može reći da su svesni svoje borbe. Takav vid borbe je pokret *Levi samit Srbije* koji okuplja radničke organizacije, studentske grupe i diskriminisane manjine u Srbiji. Osnovni moto *Levog samita Srbije* je, kao što sam već rekao, „ništa o nama bez nas samih“, a cilj je jasna borba za jednakost i slobodu od kapitalističkog eksploatisanja ljudi, ali i sve pogibnijeg eksploatisanja ove naše planete.

Za kraj ću citirati Rainera Thomanna, aktivistu iz Švajcarske: „Uzmimo stvar u svoje ruke! Živeli oni koji se bore!“

TAMARA BAKOVIĆ JADŽIĆ

El Niš, svadbe, krštenja i poneki radnik¹

Nekada je na ulazu u grad Niš stajala tabla s natpisom: „Dobro došli u grad elektronike“. Danas, na auto-putu nekoliko kilometara pre ulaska u grad piše: „Grad Niš – The Birthplace of Constantine the Great“. Uprkos činjenici da je Niš 2012. godine poneo titulu najsiromašnijeg grada² Srbije, javna sredstva za centralnu proslavu obeležavanja 1700 godina od potpisivanja Milanskog edikta nisu se štedela. U jeku praznovanja rimskog cara, 2013. godine, obećavani su obnova infrastrukture grada, masivni hrišćanski spomenici, turistička signalizacija i auto-kamp za sve te hiljade turista koji će dolaziti da vide rodno mesto Konstantina Velikog.

U Nišu nas je dočekaao Radiša Spasić, član radne grupe za socijalna pitanja bivših radnika Elektronske industrije (EI). Bivši radnici i radnice društvenih preduzeća u Nišu potražuju oko 50.000 neisplaćenih zarada i već godinama bezuspešno protestuju³ ispred institucija lokalnih vlasti. Radiša je za svog radnog veka u EI bio član Samostalnog sindikata Srbije, a danas je nezaposleni član Sindikata zaposlenih radnika na određeno vreme (SZROV) i aktivni učesnik građanskih protesta koje organizuje Udruženje predsednika skupštine stanara i vlasnika privatnih zgrada.

U podrumu stambene zgrade jednog naselja podignutog u doba grada elektronike, okupljaju se članovi Udruženja i druge nezadovoljne Nišlije i Nišlijke, koji jednom nedeljno protestuju ispred zgrade gradske uprave. Komšije i svi drugi zainteresovani ovde provode svo-

¹ Tekst je preuzet sa portala Mašina

² <http://www.blic.rs/vesti/srbija/nis-postao-prestonica-siromastva/46g39qq>

³ <http://rs.n1info.com/a130368/Vesti/Ministri-ne-odgovaraju-na-suze-i-pozive-radnika-iz-Nisa.html>

je vreme i mimo planiranja građanskih akcija. Među njima ima i bivših radnika EI, profesora, novinara, penzionera, nezaposlenih, ali i srednjoškolaca i srednjoškolki. Na jednom zidu male prostorije poređane su fotografije nekadašnjeg smetlišta iza stambenog kompleksa koje su stanari samoinicijativno preuredili u zelenu površinu. Niz fotografija prekinut je plakatom koji propagira lokalnu demokratiju. U zaglavlju plakata stoji znak Saveta Evrope, a na sredini se nalazi mala nalepnica portala „Južna republika“, na kojoj, uz portret Vladimira Putina, piše: „Hoćemo ruske baze. NE – diktaturi, cenzuri, jednomlju, manipulaciji, beogradizaciji, NATO-u i Evropskoj uniji“.

Udruženje predsednika skupštine stanara i vlasnika stambenih zgrada formiralo se kako bi se suprotstavilo prevelikim računima za grejanje i netransparentnosti u radu javnih komunalnih preduzeća i lokalne gradske vlasti. Danas se oko ovog udruženja okuplja sve više depriviranih građana i građanki. Zvanični podaci govore da je u Nišu trenutno oko 36.000 nezaposlenih⁴, a oko trećina stanovnika Niša, nema nikakva primanja. Na sastanku, za jednim od stolova, sedela je grupica mladih u ranim dvadesetim, debatujući koji bi to bio minimalni zajednički zahtev koji bi na ulicu izveo veći broj ljudi. Spominjali su se minimalna zarada i novi Zakon o radu.

Jutarnji protest, koji smo otišli da podržimo, nije trajao dugo, jer gradska skupština nije uspela da skupi kvorum za zasedanje. Saša Kostić, predsednik Udruženja, rekao nam je da očekuju od gradske vlasti da poštuje dogovor o smeni kompletnog menadžmenta gradske toplane i konačno obezbedi mesto predstavniku građanskog udruženja tokom sastanaka nadzornog odbora, postignut nakon prethodnih protesta.

Mi smo danas došli čisto da im stavimo do znanja da nećemo odustati od onoga što smo dogovorili, ali ako na narednoj sednici ne budu primenili sve dogovore, mi ćemo smatrati da su svi dogovori i pregovori i razgovori raskinuti i onda ćemo na drugačiji način da se organizujemo.

Bulevarom dr Zorana Đinđića ušli smo u Bulevar svetog cara Konstantina, odnosno nekadašnji Bulevar Veljka Vlahovića, gde se i nalazi

⁴ <http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:309384-Nis-medju-najsiromasnijima>

kompleks Elektronske industrije Niš. Ispred ulaza u EI nalazi se ogroman, gotovo prazan parking i u korov obraslo mesto račvanja pruge koja ulazi u industrijski kompleks. Ovom prugom su saobraćali teretni vozovi i vozovi kojima su radnici dolazili na posao. S glavne kapije pruža se pogled na fascinantno betonsko zdanje s uskim vertikalnim prozorima, čije linije prate visoke tuje. U samom centru nalazi se tabla sa spisikom nekadašnjih firmi EI. Sklad ove slike narušavaju načičkane table privatnih firmi, različitih dimenzija i boja, što podseća na mnogo puta osvajani planinski vrh.

Desno od kapije nalazi se ogromna pekara, u kojoj svoj dnevni obrok kupuju učenici i učenice Srednje elektrotehničke škole „Mia Stanimirović“ i studenti i studentkinje prava, ekonomskih nauka, slikarstva, mode i sportskog menadžmenta sa dva privatna univerziteta u krugu Elektronske. Radiša nam je ispričao da je u prostoru u kojem je danas pekara bila zajednička radnička kasa. „Svako je mogao da pristupi zajedničkoj kasi. Svakog meseca određeni broj radnika mogao je da uzme beskamatnu pozajmicu, koju je kasnije vraćao na rate“. Malo dalje od ulaza je i nekadašnji restoran za posetioce Elektronske, sada privatna srednja škola „Prokopović“, nazvana po vlasniku, u kojoj se nastava ne izvodi još od 2010. godine zbog renoviranja. „Tu su bile specijalne sale za ručavanje za goste. Svaka sala nosila je ime jedne od bivših republika: Slovenija, Bosna i Hercegovina, Makedonija Crna Gora... Sećam se da smo govorili: idem u Crnu Goru, imam zakazano“, pričao je Radiša s osmehom na licu. „To je stvarno bilo nešto ekskluzivno, tu je klopa bila boli glava, svaki jelovnik, svaki ručak je bio najmanje tri vrste jela.“

S platoa ispred ruiniranih svećanih sala bivših republika ulazi se u nekadašnju radničku menzu. Kroz ovaj objekat nekada je prolazilo nekoliko hiljada ljudi dnevno. Kompleks industrije u Nišu prostire se na površini od oko šezdeset pet hektara i u njemu je bilo zaposleno 18.000 radnika i radnica. Industrija je imala svoje ogranke i u Zemunu, Žitorađi, Svrlijgu, Aleksincu, Đevđeliji i Srbu, i zapošljavala je približno 28.000 ljudi. Sve do osamdesetih godina prošlog veka, industrija je godišnje prihodovala stotine miliona dinara. Danas, u firmama koje i dalje

rade u sklopu Elektronske industrije ostalo je oko sedamdeset zaposlenih, a objekat radničke menze preuređen je u salu za svadbene proslave „Bolji život 2“. Radiša je pokušao da nam pokaže i svečanu radničku salu, ali nas je radnik „Boljeg života“ zamolio da izađemo: „Gazdarica je tu, molim vas nemojte da mi pravite problem“. Ispratio nas je do platoa nekadašnjeg „Biroa za odmor, rekreaciju i turizam“. „EI je imao hotel na Dojranu. Mogao si svake godine da se prijaviš i odeš tamo preko fabrike, povoljno, na rate da letuješ“, kaže Radiša.

Na „bolji život“ čekaju i radnici preduzeća koja još posluju u sklopu nekadašnje Elektronske industrije. Jugorendgen, firma koja je uspešno poslovala sve do uvođenja embarga 1992. godine, nakon brojnih malverzacija, početkom dvehiljaditih, otišla je u stečaj. U upravnoj zgradi danas se nalazi Fakultet za menadžment. „U halama u kojima su se proizvodili medicinski aparati i bolnička oprema sada su Yumis supice i čajevi.“ U zgradi istraživačko-razvojnog centra EI danas se nalazi niški departman privatnog novopazarskog Internacionalnog univerziteta.

Polovina proizvodnih hala i upravnih zgrada firmi koje su nekada poslovale u kompleksu EI ili je privatizovana ili se izdaje i koristi u druge svrhe. Nemoguće je pobrojati sve privatne prostore unutar kompleksa Elektronske, s obzirom na to da se neretko izdaju ili prodaju samo delovi pojedinačnih objekata, sasvim dovoljni za proizvodne kapacitete današnjeg privatnog biznisa. Ako je suditi po fejsbuk „check inu“, unutar nekadašnjeg niškog giganta najvažnija dešavanja su klupske žurke, svadbe i krštenja, a osim ogromne ponude s tržišta obrazovanja, može se posetiti muzički studio i naručiti omiljena hrana. Početkom prošle godine, na spisku za privatizaciju⁵ našla su se i sva preostala preduzeća koja posluju u sklopu EI, osim firme koja se bavi distribucijom električne energije. Postojale su i inicijative da se EI izuzme iz privatizacije, jer njegova imovina vredi mnogo više od ukupnog dugovanja, a predlozi su išli od osnivanja „Tehnološkog parka“ do industrijske zone u nadležnosti republike.

⁵ <http://www.juznevesti.com/Ekonomija/Stecaj-za-MIN-i-EI-Nis.sr.html>

Trebalo nam je nekoliko sati da obiđemo ceo kompleks EI, usput smo naleteli samo na jednog radnika od koga smo saznali da EI danas proizvodi samo štampana kola.

Požurili smo da pre mraka stignemo u memorijalni muzej logora „Crveni krst“. U ovaj logor uglavnom su bili odvođeni komunisti, Romi i Jevreji. Logor je poznat i po bekstvu 105 zatvorenika, 12. februara 1942, zbog čega je u odmazdi streljano 1.100 ljudi, a prostor logora dodatno ojačan zidom. Sredinom prošle godine, na Dan pobeđe nad fašizmom, ispred ulaza u memorijalni muzej podignut je spomenik sovjetskim vojnicima poginulim u savezničkom bombardovanju. Na spomen-ploči, ispod zvona, petokrake, šlema i mitraljeza, „crkvenoslovenskim fontom“ ispisano je: „U sećanje na sovjetske vojnike poginule 7. novembra 1944. godine za nezavisnost srpskog naroda u borbi protiv fašizma“. Spomenik je postavljen uz podršku rusko-srpskog humanitarnog centra i Ambasade Rusije. Uspeli smo da napravimo samo nekoliko fotografija u memorijalnom muzeju do trenutka kada je iz zgrade uprave užurbano izleteo zaposleni, mašući rukom da prestanemo. „Slikanje je zabranjeno! Zabranjeno slikanje!“ Na naše pitanje zašto, odgovorio nam je da je tako i u najvećim muzejima u svetu, poput Luvra. „Uostalom, muzej je trenutno u fazi renoviranja, ovo je sad samo moja dobra volja što sam vas pustio.“

Nismo uspeli da vidimo centralnu zgradu zatvora, ali je radnik muzeja bio rad da nas pusti da razgledamo okolinu i iskoristio priliku da nam ukratko ispriča istorijat logora. Pozdravili smo se ispred muzejske suvenirnice, smeštene u jedan deo nekadašnje upravne zgrade logora. Iznad ulaza u suvenirnicu ocrtavala se izbledela svastika. U izlogu su stajale keramičke figure cara Konstantina.

IVAN RADENKOVIĆ

Ćutanje kapitala je govor rasne i nacionalne mržnje

U grozničavom žamoru nevladinog sektora u Srbiji, kroz mistične hodnike ministarstava i sekretarijata, po ćoškovima Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine (NSRNM), kruže glasovi da je romski narod zahvatio prvi, pravi i istinski prosvetiteljski talas. Skoro sve vladine i nevladine organizacije potvrđuju „nesumnjiv“ pomak romske zajednice u oblasti obrazovanja. I u tome vide svoj epohalni doprinos. A ipak, obrazovanje i dalje predstavlja izazov za sve: za romski narod, vladu, civilni sektor, strane donatore, za NSRNM. Jer šta bi inače značile brojne izjave koje upravo ciljaju na obrazovanje i zdravstvenu zaštitu Roma kao prioritetne probleme? Možda da su problemi poput zapošljavanja ili stanovanja već rešeni? Ili se pak ozbiljno uzela u obzir poražavajuća obrazovna struktura romske zajednice te joj se prišlo sistematski, u smislu temeljitog reformisanja celokupnog obrazovnog sistema? Nažalost, ništa od nabrojanog nije tačno. Doduše, zakonska regulativa se menjala u pravcu uvođenja inkluzivnijeg obrazovanja, uvele su se mere afirmativne akcije za upise na fakultete i srednje škole, uveli su se pedagoški asistenti u škole itd, ali ove mere očigledno nisu dale zadovoljavajuće rezultate.

Formalno-institucionalne promene upućuju na određene integracione procese, ali ako počnemo da merimo njihovu zakonsku snagu videćemo šta zaista znači prazna formalnost: na primer, zakon se donosi ali ključni podzakonski akti ne (njegova primena je zbog toga godinama vrlo ograničena)¹, afirmativne mere se primenjuju volontistički-personalno, zavisno od diskrecionog prava dekana na univerzitetima (ogromnom broju romske dece je po ovom osnovu uskraćeno

¹ Misli se na *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* donesen 2009. g.

pravo na studiranje putem primene afirmativnih mera), dok se pedagoški asistenti uvode u sistem na osnovu projektnog finansiranja, dakle i ovo je neizvesno. Sve ovo ne treba da nas čudi, jer je zakon u neoliberalnoj državi selektivna stvar, beskrajno udaljena od liberalnog doba i njegove formalno-opšte normativnosti. Sve ono što se do pre više od pola veka smatralo smrtnim grehom pravne nauke – zakonske kolizije, protivrečnosti u zakonu i između zakona, retroaktivnost zakona, nadmoć podzakonskih akata u odnosu na sam zakon – danas je opšte mesto. A ipak, funkcija selektivnog normiranja, bez obzira na svoju unutrašnju kontradiktornost, ne ukida zakon kao takav već ga modifikuje. Ono što bi trebalo u tom procesu shvatiti jesu uzroci ove modifikacije. A oni su neodvojivi od kretanja kapitala i klasne reprodukcije društva.

Pošto se klasna reprodukcija ne odigrava prateći etničke ili manjinske linije već prolazeći kroz njih, učinci klasne borbe postaju vidljivi i unutar manjina i etničkih grupa. Sadašnje stanje fragmentiranosti romske zajednice se jedino može razumeti iz perspektive decenijske klasne borbe unutar romske zajednice, koja je iznedrila kako političku klasu romskih lidera tako i tehnokratsku klasu romskih menadžera/ki stasalih u romskom nevladinom sektoru. Bez obzira na činjenicu što *de facto* postoji problem animoziteta ne-romskog naroda prema Romima, ideološka zakrivljenost kojom se kao osnovni problem predstavlja međunacionalni i međuetnički sukob ne rešava osnovne društvene antagonizme. Može se reći da ih samo dodatno komplikuje.

Odgovor na pitanje zašto većina Romkinja i Roma žive kao psi ne može biti u tome što ih većinski narodi mrze. Iako ova mržnja očigledno postoji, ona nije pala sa neba. Njome se upravlja putem javnog mnjenja, štampe, radija, TV-a, filma, muzike, pozorišta itd. Rasna i kulturna mržnja se kod većinskih naroda ne javlja samoniklo, već je uvek direktno ili indirektno potpirivana odozgo, trbuhozborećim jezikom vladajuće klase. Jer kapital stvara sistem u kome je bogatstvo jednih moguće tek na osnovu siromaštva drugih. Jezik kapitala ima vavilonsku potenciju, on govori svim jezicima naroda, ali se ne obraća svima na jednak način. Bednim masama koje jedva preživljaju on govori o američkom, srpskom,

skandinavskom ili romskom snu, ostavljajući im san kao jedinu opciju. Na platnu romskog sna često se projektuju različite slike, slogani i ključne reči: multikulturalizam, etno-biznis, brendiranje kulturne egzotike siromaštva, politike identiteta, ljudska i manjinska prava, jednake šanse, preduzetničke inovacije mladih Roma (poput brisanja šoferki na gradskim raskrsnicama), itd. Ali kada goli život iscepa platno i rasprši san, Romkinje i Romi (ali i ostali bednici) ostaju i dalje u grotlu društvenog pakla u kome je životni vek svih nabrojanih parola, lozinki i ključnih reči ravan treptaju oka. Romski život, pored svih parola, lozinki i ključnih reči, ostaje bedni, goli, životinjski život ljudi koji u proseku žive 40 godina.

Jezik kapitala u životu Roma progovara novim klasnim razlikama koje ne mare za to ko vrši eksploataciju - pripadnik romskog naroda ili neko drugi. To je apsolutno nebitno, jer jezik kapitala nema svoju naciju, iako je nacija njegov najdragoceniji istorijski instrument. Paradoks globalnog kapitalizma je u tome što je on istovremeno transnacionalan (robe moraju cirkulisati bez obzira na nacionalne granice, dakako robe a ne ljudi) i nacionalan (jer su nacionalne države glavni mehanizmi funkcionisanja kapitala). U tom smislu nacionalno-etnički problemi samo zaklanjaju ono što je bitno u društvu u kojem vladaju kapitalistički odnosi, što ne znači da oni ne postoje. Za primer možemo uzeti jedan od dominantnih ideologema kojim se Romkinje i Romi predstavljaju kao lenji. Iako se radi o posve lažnom dualizmu između „društvenog parazitizma Roma“ i „vrednih ali nezaposlenih Srba“, ova laž proizvodi realno-materijalne učinke. To možemo videti u mnogobrojnim epizodama poput progona Roma u Zemunu, vladinim merama nasilne relokacije i kontejnerizacije romske zajednice, „kampanjama“ Srbske akcije protiv Roma² itd.

² Ultradesna organizacija „Srbska akcija“ je 2014. godine organizovala masovno deljenje letaka po Beogradu pozivajući stanovništvo na linč Roma. Nedelju dana nakon ovog događaja predsednik NSRNM izjavljuje da treba zaboraviti na letke nasilja prema Romima, jer postoji dobra saradnja sa državom. S onu stranu bilo kakve moralne pridike, da bi se ovako nešto izjavilo potrebno je biti beskrajno otuđen od vlastitog naroda. Vidi: <http://www.nspm.rs/hronika/vitomir-mihajlovic-treba-zaboraviti-na-letke-nasilja-prema-romima-imamo-dobru-saradnju-sa-drzavom.html>

U svemu ovome nikad se ne upire prstom u glavnog krivca – u kapital.

Rasna i kulturna mržnja se stereotipizuju kroz vekove, putem (pre)oblikovanja i umnožavanja kulturnih i bioloških kodova: Romi su lenji, ne vole da rade, vole da lutaju, igraju i sviraju, vole da se množe, prljavi su, svejedno im je gde žive jer im je nomadizam deo genetskog koda i sl.³ Slepa naturalizacija romskog naroda vodi se principom prirodnih sklonosti (šta neko voli ili ne voli, čemu je sklon ili nije sklon...) čime se poništava svaka društvenost, uspostavlja vrednosna klasifikacija između naroda i stvaraju uslovi za međunacionalnu mržnju. Vekovna učvršćivanja ovih stereotipa kroz institucionalno praktikovanje kulturne supremacije ispostavljaju društveno nejednak odnos kao „gvozdeni zakon prirode“. A ovaj „zakon“ je prečesto interiorizovan kod romskog naroda. Njegove reperkusije u izjavama za medije koje daju predstavnici romskog naroda su zapanjujuće. Oni prečesto znaju da zastrane u autorasizam tvrdeći kako država radi sve za Rome, ali Romi malo šta u cilju vlastite integracije. Tvrdi se kako se Romi, baš zato što su Romi, ne mogu u potpunosti integrisati u društvo uprkos svim „naporima“ koje čini država. Drugim rečima, problem je u Romima, ali ne u Romima koji rade u državnim strukturama, niti se problem vidi u sâmoj državi. Tako se stavovi romske političke klase nesvesno približavaju stavovima desnice koja tvrdi da Romi odbijaju da se integrišu, jer preferiraju da parazitiraju na tuđem (čitaj srpskom) radu.⁴

³ U vreme jugoslovenskog socijalizma su ovi stereotipi takođe bili reprodukovani. Međutim, zbog odsustva prisile političke korektnosti i u sistemu u kome je vlada-la politika pune zaposlenosti, vrlo često su se stereotipi rušili i menjali, jer su pripadnici većinskog naroda u sektoru privrede mogli naći i upoznati romske radnike i radnice, sprijateljiti se sa njima i tako bliže upoznati njihove stavove prema životu i radu. Tako je, uslovno rečeno, dominantna politika u sferi rada omogućavala „srećne oblike asimilacije“ odozdo. Danas su ovi oblici asimilacije nemogući, jer se odustalo od politike pune zaposlenosti a sfera rada je, pored toga što svakodnevno lišava najveći broj ljudi svakog dostojanstva, postala nehumano grotlo društvenog i individualnog pakla.

⁴ U ovom stavu desnice može se prepoznati i ambivalentnost onoga što javno govore romski lideri. U zavisnosti od situacije oni ponekad ispravno uviđaju da Romi itekako rade iako se njihov rad ne priznaje i ne prepoznaje u društvu, ali mnogo češće usuđuju njihov 'nerad' i kulturu zavisnosti od socijalne pomoći.

Kada se dodvorništvo romske političke i tehnokratske klase dodatno nadopuni retorikom koja preuveličava ulogu obrazovanja, rasna mržnja se pacifikuje. Izgleda da se smatra kako će sva diskriminacija prema Romima i Romkinjama nestati samo ako se oni obrazuju. Naime, većina uspešnih Roma i Romkinja često izjavljuje kako nisu osetili diskriminaciju na svojoj koži samo zato jer su obrazovani. Istaknuti romski lider u svom patrijarhalnom stilu kaže: „Kad jedan Rom završi fakultet, on se integriše u društvo i svoju decu drugačije vaspitava, sebe obezbedi stambeno, i više ne postoji problem diskriminacije. Kad sam završio fakultet, ni ja više nikad nisam osetio diskriminaciju. Kad sam predavao na fakultetu, i kad sam počeo da se bavim politikom, nisam osećao nikakvu diskriminaciju baš zato što sam obrazovan.“⁵ Obrazovanje je dakle u ovoj elitističkoj imaginaciji svemoćno. Diploma o završenim visokim studijama sprečava rasnu mržnju i diskriminaciju, siromaštvo, beskućništvo, segregaciju, ukratko, ona je magični lek za svaki oblik društvene nepravde. Međutim, gorka je istina da diskriminacija prema Romima i Romkinjama ne prestaje ni onda kada oni uzmu diplomu. Isto tako diploma nije garant budućeg zaposlenja, kao što ni zaposlenje nije garant da će čovek moći pristojno živeti od njega. Koliko je samo Roma, Srba, Hrvata, Slovaka, Rusina, Vlaha itd. otišlo iz zemlje jer nisu mogli rešiti stambeno pitanje, naći pristojno zaposlenje... iako su završili fakultet? Na stotine hiljada.

Ovo preuveličavanje uloge obrazovanje je često izraz klasnog uspona i delovanja zakona kapitala koji romske funkcionere postavlja rame uz rame sa ostalim službenicima kapitala. Njihova vlast je strogo funkcionalna, jer romskoj zajednici ne nameću potčinjavanje u njihovo ime već u ime datog poretka stvari koji je anoniman. Vlast ne pripada osobi već izražava sistem odnosa. Ona je oličena u funkcijama koje osobe vrše na osnovu mesta koje zauzimaju u sistemu: u preduzeću, organizaciji, instituciji ili državi. Iako se nosioci vlasti napinju iz petnih žila kako bi pokazali da njihova vlast proizilazi iz njihove „izvrsne“ ličnosti, tj. da je

⁵ <http://www.espreso.rs/vesti/politika/87605/vitimir-mihajlovic-tesko-je-romima-objasniti-da-nije-bogatstvo-imati-10-dece-koja-gladuju/strana/sve>

njihovo vlasništvo, sâma činjenica da funkcije imaju jedino privremene nosioce upućuje na to da je vlast rezultat sistema. Opasnost od smenjivosti je dobro poznata romskim funkcionerima u NSRNM. Vlast, po rečima marksističkog teoretičara Andre Gorca, „proizilazi iz strukturalizacije materijalnog sistema odnosa u kome poredak stvari potčinjava ljude posredstvom drugih ljudi.“⁶ U krajnjoj liniji, to znači da potčinjavanje ne može nestati ukoliko ne nestane sistem koji ga omogućava. A to znači da nije dovoljno zameniti jednu funkcionersku garnituru drugom, već je potrebno dovesti u pitanje sistem koji omogućava autorasizme, pacifikaciju rasne mržnje, racionalizaciju eksploatacije, rečju, vlast kapitala.

Konačno, obrazovanje je postalo prioritet za romsku zajednicu onda kada se shvatilo da je za državu to najjeftinije i najrentabilnije rešenje. Drugi, ne manje bitan razlog je taj što su usvojeni obrasci multikulturalizma na osnovu kojih se realizuju projekti inkluzije u obrazovanju - apsolutno bezopasni po sistem. Kako su nacionalizmi nakon rasuranja Jugoslavije postali pogonsko gorivo u novonastalim sistemima nacionalne identifikacije, ali i nužni pratioci tegobnog raspada socijalističkog sistema, obrazovni sistem Srbije je preko noći završio u novom savezu nacionalno-konzervativne restauracije i neoliberalnog modernizma. Prvi siluje istoriju rehabilitujući sve što je srpsko ali nije socijalističko, dok se drugi bavi uspostavljanjem veza između škola i tržišta. Prvi je nosilac kulturne dominacije a drugi ekonomske. U takvom poretku, multikulturalni projekti kojima se teži integraciji Romkinja i Roma u obrazovni sistem nisu dogurali dalje od stidljive promocije manjinskog folklora po školama. Multikulturalni obrazac je za dve decenije postojanja u Srbiji uspeo da ne postavi pitanje rasne eksploatacije i mržnje, jer se nije usudio da glasno kaže šta se nalazi ispod praznih priča o toleranciji između kultura, političkoj korektnosti, kulturnim identitetima, dualnom obrazovanju i ostalim benevolentnim šiframa za tlačenje. Doduše, to nije ni mogao, jer bi onda obrazac morao ići u smeru antirasističkog obrazovanja koje razume da je i srpska nacija podignuta na te-

⁶ Gorc, Andre, *Zbogom proletarijatu*, Globus, Zagreb, 1983, str. 35

melju rasne i klasne eksploatacije. Tada ne bi priče o potlačenim ljudima druge boje kože bile svedene na pûki manjinski folklor po školama, već bi takvo obrazovanje zahtevalo njihov ulazak u kurikulum i udžbenike. Ali pojmovi poput rase, eksploatacije, dominacije i klase stvaraju poteškoće svima koji ne žele da se hvataju u koštac sa gorkom istinom.

Sumarni zaključak kojem mnogi pribegavaju se može svesti na sledeće: svaki zakonski pomak koji je težio ka većoj institucionalnoj i socijalnoj integrisanosti Romkinja i Roma je napravljen na osnovu spoljašnjih prinuda, koje u određenom trenutku čine međunarodne obaveze države u njenom kretanju ka evropskim i svetskim integracijama. A ipak, nije sasvim prihvatljivo da se institucionalni sistem Srbije shvata isključivo kao da je spolja instruisan, jer bi to vodilo u naivni instrumentalizam, kao da je Srbija pûki instrument za realizaciju stranih imperijalnih interesa i ništa više od toga. Istina je da jedna osiromašena periferna zemlja poput Srbije u velikoj meri zavisi od spoljne prinude, ali to ne može biti opravdanje koje služi za potpuno skidanje krivice sa države. Jer sa novcem koji je ušao u zemlju i koji je bio namenjen poboljšanju položaja Romkinja i Roma moglo se uraditi daleko više. Međutim, kanali u sistemu raspodele tih sredstava samo su delimično završavali u romskoj zajednici. Sama činjenica da se protiv čelnih ljudi romske političke klase vode višegodišnji sudski sporovi po osnovu pronevere novca, zloupotrebe službenog položaja i primanja mita, govori u prilog tome.

Zato je potrebno da napustimo multikulturalizam koji je umnogome ispraznio društvenu supstancu obrazovanja i počnemo da obrazujemo politiku. Obrazovanje politike podrazumeva proces koji je daleko od „mudrosti“ učlanjivanja u postojeće partije koje već decenijama pokazuju da ništa ne menjaju. Ovaj proces predstavlja ne samo napor da se razumeju društveno-istorijski antagonizmi, već i borbu za pojmove koji su u stanju da izraze društvene probleme. Obrazovati politiku koja bi se borila protiv svih teškoća sa kojima se suočava romska zajednica znači raditi na obrazovanju iskustva zajedničkog - koje ne može i ne sme biti zasnovano na odnosima eksploatacije, dominacije i potčinjavanja.

Takva politika onda ne bi bila menadžment kojim se upravlja na način da se održava status quo, već bi bila istinska emancipatorska politika.

KRATKE BIOGRAFIJE AUTORA I AUTORKI

Sladana Miladinović

dugogodišnja aktivistkinja Obrazovno-kulturne zajednice Roma *Romanipen* iz Kragujevca i članica *Asocijacije pedagoških asistenata Srbije*. Diplomirala je sociologiju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, gde trenutno pohađa master studije. Svoje studiranje i rad usmerila je ka društveno osetljivim grupama, jer smatra da je izrazita socijalna nejednakost nepravedna i da degradira našu ljudskost i solidarnost.

Kontakt mail: miladinovic.sladjja@gmail.com

Jelena Kasumović

apsolventkinja Pravnog fakulteta u Nišu. Saradnica Grupe za decu i mlade *Indigo*. Volontirala na *Pravnoj klinici za zaštitu prava žena*. Završila *Školu za buduće branitelje ljudskih prava* (Civil Rights Defenders). Aktivistkinja u romskoj zajednici. Naročito aktivna u oblasti prevencije osipanja romske dece iz obrazovnog sistema.

Kontakt mail: kasumovic.jelena@gmail.com

Kasumović Robert

apsolvent Farmacije na Medicinskom fakultetu u Nišu. Aktivista u oblasti problema romske nacionalne manjine. Član redakcije kritičkog portala *Mašina*.

Kontakt mail: kasumovicrobert@gmail.com

Jasmina Drmaku

apsolventkinja Ekonomskog fakulteta u Subotici (odeljenje u Novom Sadu) na smeru finansije, bankarstvo i osiguranje. Trenutno u fazi diplomiranja. Aktivno počinje da se bavi romskim pitanjima nakon završene škole romologije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu koju vodi profesorka Svenka Savić. Aktivna u *Udruženju romskih studenata* i trenutno radi na projektima koji su direktno vezani za obrazovanje i osnaživanje mladih Roma i Romkinja.

Kontakt mail: jacajudo@live.com

Dušan Marinković i Jelena Simović

Dušan je završio Medicinski fakultet u Nišu. Jelena je diplomirala na katedri za psihologiju u Novom Sadu. Aktivisti su *Drop in Centra za ljudska prava* koji je osnovala *Asocijacija za seksualno i reproduktivno zdravlje Srbije* (član IPPFa), u okviru projekta “Jačanja kapaciteta lokalnih i državnih aktera u pružanju usluga socijalne zaštite”, podržanog od strane GIZ-ovog projekta SoRi. Aktivnosti *Drop in Centra* za ljudska prava spovode se, osim u Nišu, gde je sedište Centra, i u Pirotu, Leskovcu, Bujanovcu i Aleksincu. Veliki deo aktivnosti tima *Drop in Centra* posvećen je radu sa pripadnicima i pripadnicama romske populacije, kojima su, zbog društvenog položaja i problema sa kojima se suočavaju, usluge socijalne zaštite često neophodne i koji nam se, radi ostvarivanja prava na ove usluge, najčešće i obraćaju.

Kontakt mail: dusanm90@ymail.com / jelenasimovic92@yahoo.com

Ana Štrithorst

trenutno radi kao programska službenica u kancelariji *Romskih inicijativa* u okviru *Fonda za otvoreno društvo*. Razvija i koordinira Strategije zagovaranja u vezi sa romskim pitanjima unutar Fonda za otvoreno društvo. Počela je vrlo rano da se bavi politikom, stičući iskustvo u političkim debatama i polju političkog istraživanja. Pre nego što je počela

da radi u Fondu za otvoreno društvo bila je zaposlena kao istraživačica u polju participacije, ljudskih prava i civilnog obrazovanja u kancelariji *Rosa Luxemburg Stiftung* u Briselu.

BRANISLAV MARKUŠ

aktivista *Zrenjaninskog socijalnog foruma*, član *Levog samita Srbije* (LSS), bivši radnik zrenjaninske fabrike lekova *Jugoremedija*. Autor nekoliko dokumentarnih filmova o radnicima u štrajkovima i njihovim borbama protiv privatizacije. Urednik je publikacije „Od radničkih borbi ka socijalnom pokretu“.

Kontakt mail: bane.markus@gmail.com

TAMARA BAKOVIĆ JADŽIĆ

aktivistkinja i članica *Foruma Roma Srbije* i *Levog Samita Srbije*. Trenutno na Master akademskim studijama kulturologije. Članica redakcije veb portala *Mašina*, za koji objavljuje kritičke i analitičke tekstove. Povremeno objavljuje tekstove za regionalni portal *Bilten*. Korednica je publikacije *Not Safe at All – The Safe Countries of Origin Legislation and the Consequences for Roma Migrants*. Dugi niz godina je bila producentkinja i radnica u kulturi. Prevodi društveno-teorijske i novinarske tekstove sa engleskog jezika.

Kontakt mail: tamara.bakovic@gmail.com

IVAN RADENKOVIĆ

teoretičar i aktivista. Masterirao filozofiju, piše i objavljuje tekstove iz političke i ekonomske teorije, prevodi sa engleskog i slovenačkog, svira i producira muziku. Član je kolektiva *GERUSIJA* i deo uredništva časopisa

za teorijske prakse *STVAR*. Interesuje se za političku teoriju, teorije kapitalističke države, etnička i nacionalna pitanja u kapitalizmu, političku ekonomiju, kao i teoriju moderne muzike.

Kontakt mail: ivan.radenkovic@outlook.com

